

(ADU yay imtahanları üçün hazırlamışdım (bir daha, mexaniki səhvləri nəzərə almayın). İstifadə edənin halalı olsun. Yuli A.)

Otuzillik müharibə və nəticələri

Otuzillik müharibə 1618- 1648-ci illərdə Avropa uğrunda katolik və protestantlar arasında baş vermişdir. Bir tərəfdə İspaniya və Avstriya Habsburqları, digər tərəfdə Fransa, İngiltərə, Rusiya, Danimarka, İsveç, Hollandiya krallığı və başqa protestant knyazlıqları mübarizə aparırdılar. Müharibə 1617-18-ci illərdə Habsburqların Çexiyaya hücumu ilə meydana gəldi. Əvvəl üstünlük Çexiyada olsa da, 1620-ci ildə Çexiya tamamilə Habsburqların əlinə keçdi. Habsburqların mövqelərinin möhkəmlənməsi nəticəsində 1624-25-ci illərdə Danimarka, Hollandiya, İngiltərədə və Fransanın daxil olduğu hərbi ittifaq yaradıldı. 1625-ci ildə katolik liqası Şimali Almaniyaya hücum etdi, 1626-cı ildə Habsburqlar imperiyası Danimarka ordusuna qalib gəldi. 1628-ci ildən Şimali İtaliya hərbi əməliyyatlar başladı. Burada ispan və avstriyalı Habsburqlarla Fransa arasında mübarizə gedirdi. Müharibənin üçüncü mərhələsi sayılan İsveç mərhələsində 30 minlik katolik ordusunun səpələnmiş olmağından istifadə edən isveçlər 1631-ci ildə Pomeraniya tamamilə tuturlar. 1631-ci ildə İsveçlilər Leyspiq yaxınlığında katolik ordusunu ağır məğlubiyyətə uğradırlar. 32-ci ildə yenə katolikləri məğlub edərək ordu komandanını da öldürürlər. İsveçlərin 1635-ci ildə məğlubiyyətindən sonra ona dəstək verən qüvvələr Habsburqların tərəfinə keçirlər. Və Habsburqların güclənməsini istəməyən İsveç Fransa ilə 35-ci ildə Sen-Jermendə anlaşaraq müharibəyə qoşulur. Habsburq əleyhinə koalisiya getdikcə güclənməyə başlayır və Fransa koalisyaya başçılıq edir. Ardarda 1642-43-45-48-ci illərdə Habsburqlar müxtəlif ordular tərəfindən məğlubiyyətlərə uğradılırlar. Vəziyyət dəyişdikdə Habsburqlar sülh istədilər. Nəticədə 1648-ci ildə Vestfal sülhü ilə müharibəyə son qoyuldu. Otuzillik müharibədə məğlubiyyətləri Habsburqların "dünya imperiyası" yaratmaq planlarına son qoydu. Avropada hegemonluq Fransaya keçdi. İsveç Baltik dənizində mövqeyini möhkəmləndirdi. Hollandiya beynəlxalq aləmdə tanındı.

Vestfal sülhü

Vestfal 1648-ci ilin may və oktyabr aylarında imzalanmış və beynəlxalq münasibətlərdə suveren dövlət prinsipini meydana gətirmiş sülhdür. Bu sülhün imzalanması ilə Müqəddəs Roma İmperiyasının ilə Habsburq İmperiyası (protestant) arasındakı Otuzillik müharibə bitdi. Vestfaliya sülhü ilk müasir diplomatik kongresin nəticəsi hesab olunur. O Avropada, milli suveren qaydaların başlanğıcı oldu. Razılaşma Müqəddəs Roma imperiyası, İspaniya, Fransa, İsveç, Niderland və Müqəddəs Roma imperiyası knyazları timsalında onların müttəfiqlərinə aid idi. Sülh müqaviləsinin imzalanması nəticəsində: Bütün tərəflər 1555-ci il Absburq müqaviləsinin şərtlərini yenidən tanıdılar, dövlətlər əraziləri çərçivəsində dini inanclarını özləri müəyyən etdilər. Dövlətlər arasında bərabərlik oldu. Hər bir Alman dövləti öz qanuni sistemini qurdu.

XVII əsrin II yarısı və XVIII əsrin əvvəlləri Avropada beynəlxalq münasibətlər.

XVII əsrin ortalarında Qərbi və Mərkəzi Avropanın siyasi həyatında Fransa, İngiltərə, Niderland, İsveç, İspaniya və Habsburqlar mühüm rol oynayırdı. Şərqi Avropada isə Rusiya aparıcı dövlət idi. Cənubda hələ Osmanlı dövləti varlığını saxlayırdı. XVII əsrin II yarısında İngiltərə, Fransa və Niderland müstəmləkə imperiyasına çevrildilər. Dənizdə gedən müharibələrdə müstəmləkə ərazilərinin İngiltərə, Fransa, Niderland arasında bölünməsi və Portuqaliya, İspaniya müstəmləkələri hesabına ərazilərin genişləndirilməsinə çalışılırdı. Habsburqlar da Avropanı ələ keçirmək üçün mübarizə aparırdılar. Lakin bu və digər dövlətlərin siyasəti Vestfal sülhündən sonra dəyişdi. XVII əsrdə Qərbi Avropada Fransa liderlik edirdi. XIV Lüdovikin hakimiyyətə gəlməsi ilə Fransa tarixində parlaq dövr başladı. Otuzillik və İspan müharibələrindən qalib çıxan Fransa qərbi alman torpaqlarını da tabe etməyə çalışdı. Lüdovik siyasi bacarığı ilə Mariya Tereziyanı da İspan taxtından əl çəkməsini təmin etmişdi. Həmin ərəfədə İspaniya Vestfal sülhünün ağır nəticələrini yaşayırdı. İspan kralı IV Filippin vəfatından sonra İspan irsi uğrunda müharibə başladı. Üstün hərbi donanma sistemində malik olması isə Hollandiyaya Şm. Avropa boyunca ticarətə, gəmi yollarına nəzarət etmək şansı verirdi. İngiltərə XVII əsrin ortalarında inqilab, vətəndaş müharibəsi, Styuardların bərpası ilə məşğul idi. Onun Şm. Amerikada, Hindistanda, Afrikada müstəmləkə torpaqları vardı. 1660-cı illərdə Hollandiya antifransız koalisiyalarda başlıca rol oynayırdı. Bu isə Fransa ilə müharibələrə gətirib çıxartdı. 1672-79-cu illərdə baş verən müharibə fransızların Hollandiyaya daxil olması ilə başladı. Holland donanması fransız-İngilis donanmasını məğlub etdi. İngiltərənin müharibədən çıxması vəziyyəti biraz da dəyişdi. Yaranmış beynəlxalq vəziyyətdə 1679-cu ildə Nimvegen sülhü bağlandı. Bu müqavilə fransızca yazılmışdı. Sülhə görə Fransa Hollandiya ərazisini azad etdi. Bundan sonra bağlanmış Utrext və Raştatt müqavillələri Fransanı zəiflətdi və XVII əsrin 80-ci illərində Fransa əsri sona çatdı. XVIII əsrin əvvəllərində Rusiya ilə Osmanlı İsveçə qarşı sülh imzaladı. Lakin İsveç kralı bir neçə dəfə məğlubiyətə uğratdı. Bunun ardınca 1709-cu ildə ruslar Poltavada qələbə qazandılar və arda arda ruslar qələbə qazandılar. 1721-ci ildə Niştadt sülh müqaviləsi ilə Rusiya İsveç arasındakı Şimal müharibəsi bitdi. Bu Rusiyanın uğuru idi və o Finlandiyanı İsveçə qaytarmağı qəbul etdi.

İspan irsi uğrunda müharibə

Bu müharibə Fransa kralı XVI Lüdovikin təşəbbüsü ilə 1701-1714-cü illərdə olmuşdur. İspan irsinə kral taxtı, İspaniyanın Latin Amerikasındakı müstəmləkələri və Avropa mükləri daxil idi. XVII əsrin sonunda Fransa İspan irsinin bölüşdürülməsi üçün İngiltərə və Hollandiya ilə danışıqlar aparırdı. Lakin Avstriya şahzadəsi də taxta idda edirdi. Buna baxmayaraq 1698-1700-cü illərdə Fransa, İngiltərə,

Avstriya və Hollandiya arasında mülk bölünməsi barəsində saziş imzalandı. İspan kralının vəsiyyətinə uyğun olaraq 1700-cü ildə taxt XVI Lüdovikin nəvəsi Filippə verildi. Fransa kralı isə nəvəsinin təcrübəsiz olduğunu bildirərək taxtı özü idarə etməyə başladı. Bununla da Fransaya qarşı İngiltərə, Hollandiya, Avstriya, Portuqaliya, Danimarka və İsveç koalisiya yaratdılar. Hərbi əməliyyatlar 1701-ci ildə başladı. Fransa müharibədən az itki ilə çıxmağa çalışırdı. İngiltərə 1704-cü ildə Cəbəllütariq qalasını ələ keçirdi. Vəziyyəti ağırlaşan Fransa 1713-cü ildə Utrext sülhünü imzaladı. Filipp İspaniya kralı olaraq qaldı. 1714-cü ildə isə Fransa və Avstriya arasında Raştdat müqaviləsi imzalandı. Cəbəllütariq qalası İngiltərəyə verildi. Fransa isə İspaniya ərazisində ticarət imtiyazları aldı.

"Avstriya İrsi" uğrunda müharibə

Otuzillik müharibədən sonra parçalanmış Almaniyada 300-dən çox dövlət mövcud idi. Lakin bu dövlətlər içərisində Prussiya və Avstriya tədricən güclənirdi. Prussiya XVII əsrin ortalarından Avstriyanın rəqibinə çevrilmişdi. Kral II Fridrix Mariya Tereziyanı Avstriya kraliçası kimi tanımağın əvəzində ondan Sileziyanı tələb etdi. Tereziya bundan imtina etdikdən sonra II Fridrix müharibə elan edərək Sileziyanı ələ keçirdi. Bununla da "Avstriya irsi" uğrunda müharibə başlanmış oldu. Fransa, Prussiya və Bavariya "Avstriya irsi"nin bölünməsi haqqında saziş imzaladılar. 1742-ci ildə II Fridrix Tereziya ilə saziş bağlayıb Aşağı Sileziyanı da aldı. Nəticə olaraq 1748-ci ildə bağlanmış Axen sülhü ilə Sileziya Prussiyaya verildi. M. Tereziya isə məğlubiyyətdən qəzəblənərək İngiltərə səfirinə qisas almaq üçün əlindən gələn hər şeyi edəcəyini demişdi.

XVIII əsr İngiltərənin beynəlxalq münasibətlərdə iştirakı

XVIII əsrdə İngiltərənin maliyyə imkanları genişlənmişdi və onlar müttəfiqləri pulla ələ almağı bacarırdılar. Bununla da o ticari əlaqələrini və müstəmləkələrini genişləndirirdi. Həmin dövr üçün ən əsas rəqibi isə Fransa idi. XVIII əsrdə həm də Britaniya imperiyası yaranmışdı. İngiltərə XVI əsrdə İspaniyanı, XVII əsrdə isə Hollandiyanı məğlub etmişdi. Fransanın isə Amerikada və Hindistanda müstəmləkələri var idi. Fransa eyni zamanda çalışırdı ki, dənizdə İngiltərəni üstünlükdən məhrum etsin. İngiltərə əvvəl Fransa ilə vuruşmaq istəməsə də Fransanın nailiyyətləri onu qəzəbləndirdi. 1756-63-cü illərdə baş vermiş Yeddiillik müharibədə İngiltərə Fransanın müstəmləkə və dəniz qüdrətini sarsıtmaq istəyirdi. Müharibə dövründə İngiltərə buna görə də Prussiyanı müdafiə edir, ona kredit verirdi. XVIII əsrin əvvəllərində Böyük Monqol İmperiyasının parçalanması ilə onların Hindistanda idarəsinə son qoyuldu. Əvvəlcə fransızlar üstünlüyü bu ərazidə öz əllərinə aldılar lakin daha sonra Fransa buradakı vətəndaşlarını zəif müdafiə etdiyi üçün üstünlük İngiltərəyə keçdi. Onlar burada Ost-Hind şirkətinə kömək edirdilər. Burada Bombeyi, Kəlküttəni də ələ keçirmişdilər.

Yeddiillik müharibə və yekunları

XVIII əsrin ortalarında Prussiya bütün Almaniyanı öz təsiri altına almağa çalışırdı. Bu dövrdə İngiltərə Fransanın Hindistan və Amerikadakı işğallarından narahat idi. Hər iki dövlət Avropada özlərinə müttəfiq axtarırdılar. 1756-cı ildə Prussiya ilə İngiltərə müqavilə bağladılar ki, Almaniya sülhü qoruyacaq, təhlükə törədəcək dövlətlərə qarşı birgə savaşa qatılacaq. Həmin ili Fransa da Avstriya ilə Versaldə qarşılıqlı yardım haqqında müqavilə imzaladılar. Prussiyanın güclənməsi Rusiya üçün də təhlükə yaradırdı. Buna görə də Rusiya 1756-cı ildə Avstriya ilə sazişə girdi. Bu sazişə 1761-ci ildə İsveç, Polşa da qoşulmuşdu. 1756-1763-cü ildə olmuş Yeddiillik müharibədə əvvəl üstünlük Prussiyanın əlində idi. 1762-ci ildə də Rusiya Prussiya ilə müqavilə bağlamışdı. Lakin həmin ili hakimiyyətə gələn II Yekaterina müqavilədən imtina etdi. M.Tereziya isə Avstriyanın hökmdarı kimi tanındı. 1763-cü ildə imzalanan Paris sülhünə əsasən Kanada və Hindistan İngiltərəyə qadı. Bu müharibədə də İngiltərənin mövqeyi xeyli möhkəmləndi.

ABŞ-ın yaradılmasının BM-ə təsiri

XVIII əsrin 70-ci illərində Atlantik okeanı sahilindəki koloniyalar İngiltərəyə qarşı üsyan edərək ABŞ-ı yaratdılar. 1775-83-cü illərdə baş vermiş müharibə nəticəsində onlar azad oldular. 4 iyul 1776-cı ildə "İstiqlal Bəyənəmə"-si ilə ABŞ yaradıldı. Xarici işlərlə isə kongresin tərtib etdiyi komitə məşğul olurdu. ABŞ yaranmadan əvvəl orada fransız agentləri fəaliyyət göstərirdilər. İngiltərəni özünə açıq rəqib hesab edən Fransa ABŞdan faydalanmaq məqsədində idi. O, ABŞ tərəfdən müharibəyə girib İngiltərəni zəiflətmək və Kanadaya Vens-Hindi geri almaq, dənizdə, beləliklə də Avropada möhkəmlənmək istəyirdi. İspaniya da İngiltərənin düşməni olaraq ABŞ-a kömək edirdi. Lakin Fransa hələ də birbaşa diplomatik münasibət qurmaqdan çəkinirdi. Belə olduğu təqdirdə, 1777-ci ildə ABŞ Fransaya bildirir ki, əgər kömək etməzsə İngiltərə ilə sülh bağlayacaq. İngiltərə isə Filadelfiyanı tutub orta koloniyalara ordu göndərdi. 1777-ci ilin sonunda Fransa ABŞ-la ittifaqa girdi. 78-ci ildə ticarət sahəsində Fransa ilə ABŞ arasında müqavilə bağlandı və Fransa ABŞ-ın müstəqilliyini tanıyan ilk ölkə oldu. İspaniya və Berlində isə ora gəlmək istəyən ABŞ səfirin geri qaytarılmışdı. 1778-ci ildə II Yekaterina İngiltərə ilə ittifaqı kəsdi və bundan sonra ABŞ hökuməti Rusiyadan onu tanımasını xahiş etdi.

Vyana Konqressi

Napoleon müharibələrində Fransanın məğubiyyətindən sonra qaliblər əraziləri bölüşdürməklə və yeni beynəlxalq münasibətlər yaratmaqla məşğul olmağa başladılar. Yeni beyn. sistem "Vyana sistemi" adlandırıldı. Məqsəd o idi ki, Fransanın müharibədən əvvəlki sərhədlərini və taxtda Burbonların hakimiyyətini bərpa etsinlər, Avropadakı əraziləri İngiltərə, Rusiya, Avstriya və Prussiya arasında böləkən haqsızlığa yol verməsinlər, Avropanı təhlükələrdən qorumaq üçün diplomatik tədbirlər görsünlər. Bu tədbirləri görmək üçün 1814 - I və 1815 - II Paris

sülhləri imzalanmışdı. 1818- Axen kongresində isə məsələlər geniş şəkildə müzakirə edilib qərarlar verilmişdi. Vyana kongresinə Türkiyədən başqa 216 Avropa nümayəndəsi qatılmışdı. Fransa ilə bağlı müzakirədə Prussiya və Avstriya ərazinin bir hissəsini onlardan almağı təklif edirdilər. İngiltərə ilə Rusiya isə əksinə Fransanın müstəqilliyinin saxlanılmalı olduğunu düşünürdü. I Paris sülhündə yekun qərar İngiltərə və Rusiyanın təklifi oldu. II Paris sülhünə görə isə Fransa təzminat kimi 700 milyon frank verməli və verənə qədər ölkənin şimal hissəsi işğal olunmalı idi. 1815-ci ildə ərazi dəyişiklikləri üzrə danışıqlar başa çatdı və bununla əlaqədar kongres Yekun aktı qəbul etdilər. Akt Fransa sərhədi barəsində I Paris sülhünün şərtlərini qəbul etdi. Eyni zamanda Yekun aktı ilə Müqəddəs Roma imperiyası ləğv olundu. 34 dövlətdən ibarət Alman ittifaqı yaradıldı. Venesiya Avstriyaya verildi. İtaliyada əvvəlki hakimiyyət bərpa edildi, Norveçlə İsveç birləşdirildi. Finlandiyanın Rusiyaya verilməsi təstiqləndi. Polşa, Bessarabiya və Varşava hersoqluğu Rusiyaya verildi. Lakin Yekun aktına əsasən İngiltərəyə Avropadan ərazi verilmədi. Kap əyaləti, adalar İngiltərəyə qaldı. 1815-ci ildə Diplomatik qaydalar tərtib olundu, diplomatlar səfirlərə, elçilərə və vəkillərə bölündü.

I Paris Sülhü (1814)

1814-cü ildə Parisdə sülh müqaviləsi imzalandı. Fransa 1792-ci il sərhədlərinə qaytarılmalı idi. I Paris sülhünə görə, Fransanın kəndliləri və burjuaziyası inqilab dövründə əldə etdikləri əmlakı və mülkiyyəti saxlayırlar. Zadəganlarla burjuaziya arasında kompromis əldə edildi, köhnə və yeni zadəganların hüquqları bərabərləşdirildi.

II Paris Sülhü (1815)

II Paris sülhünə əsasən Fransa, 700 milyon Frank təminat verməli idi, təzminatı ödəyəənə qədər ölkənin şimal-şərq ərazisi müttəfiqlər tərəfindən işğal olunmalı idi.

Axen Kongressi (1818)

1818-ci ilin sonunda Axen kongresində imzalanmış beynəlxalq protokol diplomarik nümayəndələrin hüquq və funksiyalarını daha da dəqiqləşdirdi. Təzminatın çox hissəsini ödədiyinə görə Axen kongresi işğal qoşunlarının vaxtından əvvəl Fransadan çıxarılması haqqında qərar qəbul etdi. Fransanın böyük dövlət statusu bərpa edildi.

Müqəddəs İttifaq

1815-ci ilin sentyabrında Rusiya, Prussiya və Avstriya başçıları Parisdə "Monarxların və xalqların Müqəddəs İttifaqının" yaradılması haqqında saziş imzaladılar. 1815-17-ci illərdə Vatikan, Türkiyədən başqa bütün Avropa ölkələri Müqəddəs İttifaqa qoşulmuşdu. İngiltərə Müqəddəs İttifaqın işində iştirak edirdi.

Müqəddəs ittifaqın tarixi üç mərhələyə ayrılır: 1. 1815-1822-ci illər (qüdrətli dövr). 2. 1823-30-cü illər (İngiltərə ilə Müqəddəs İttifaq arasında ziddiyyət kəskinləşdi). 3. 1830-cü ildən sonrakı dövrdə isə ittifaq dağılmağa başladı. XIX əsrin 20-40-cı illərində Müqəddəs İttifaq əsasən Avropa ölkələrində inqilabı və milli azadlıq hərəkatlarının yatırılması ilə məşğul olmuşdu.

Neopolitan inqilabı və Laybaxt konqresi (1821)

Vyana sistemi böyük dövlətlər arasında ziddiyyəti həll etmədi. 1820-ci ildə İspaniyada, Portuqaliyada və Neopolitan krallığında inqilablar baş vermişdi. Bununla əlaqədar Troppauda Müqəddəs İttifaqın konqresi keçirildi. Konqres 1821-ci ildə Laybaxda öz işini davam etdirdi. Bu konqresdə əsasən Neopolitan krallığındakı inqilab müzakirə edildi. Matternix təklif etdi ki, inqilabı Avstriya ordusu yatırsın. İngiltərə və Fransa isə bunun əvvəlcə əleyhinə idi. Lakin sonra onlarla yanaşı Rusiya da Avstriyanın müdaxiləsinə razılıq verdi. Əvvəlcə Aleksandr Matternixdən təminat aldı ki, Avstriya qoşunu inqilabı yatıran kimi oradan çıxacaqlar. Eyni zamanda Laybax konqresində Rusiya yunan üsyanını da pislədi. Amma bu mənafeyinə uyğun deyildi. Türkiyə isə Dunay knyazlığına qoşun göndərərək Rusiya ilə diplomatik əlaqələri kəsdi. Avstriya çalışırdı ki, Rusiya Türkiyəyə müharibə elan etməsin. İngiltərə də müharibənin əleyhinə idi. Bununla da Rusiya müharibədən çəkindi.

İspan inqilabı və Verona konqresi (1822)

1822-ci ildə Müqəddəs İttifaqın Veronada növbəti konqresi keçirildi. Burada İspaniyadakı inqilaba qarşı silahlı müdaxilənin təşkili müzakirə olunmalı idi. Fransa İtaliyadakı problemi Avstriya ordusunun yatırdığı kimi İspaniyadakı inqilabı da özü həll etmək istədiyini konqresə bildirdi. Rusiya, Avstriya və Prussiya bunun tərəfdarı idi. Lakin İngiltərə bu təklifə qarşı çıxdı. İngiltərə həm də Müqəddəs İttifaqın Latın Amerikasına müdaxiləsinə də qarşı idi. Lakin konqres Fransanın təklifini qəbul etdi. 1822-ci ildə qərar qəbul olundu və 1823-cü ildə Fransa qoşunları Madridi tutdular. Bununla da İspan inqilabı yatırıldı. İspaniyada II Ferdinandın hakimiyyəti bərpa edildi. İngiltərə daha ittifaq üzvlərini müdafiyyə etmədi və digər 4 dövlətin diplomatiyasına qarşı açıq mübarizəyə başladı.

1848-49 Avropa inqilablarının BM-ə təsiri

1848-49-cu illərdə Avropa ölkələrində baş verən inqilablar BM-ə böyük təsir göstərdi və Vyana sistemini çökməyə məruz qoydu. 1848-ci ildə Fransada inqilab məticəsində ikinci dəfə respublika yaradıldı. Macarıstan və Polşa da

müstəqilliklərini bərpa etməyə çalışdı. Avstriya, Prussiya və Rusiya inqilaba mənfi münasibət bəsləyirdi. İngiltərə isə Fransa respublikasını tanımışdı. Rusiya öz səfirini Fransadan geri çağırmışdı. Buna görə də Fransa respublikası İngiltərə ilə əməkdaşlığa başladı. İnqilab dalğası kiçik Alman dövlətlərini də bürüdü. Prussiya inqilabı yatırmaq üçün Rusiyadan kömək istədi. Rusiya da Almaniyanın birləşib güclənməsini istəmirdi. İnqilab zamanı Danimarka hersoqluqları da diqqət mərkəzində idi. 1848-ci ildə Prussiya ordusu Danimarka ordusunu məğlub etdi. İngiltərə və Fransa buna etiraz etdilər. 1848-49-cu illərdə İtaliyanın da birləşdirilməsi məsələsi gündəmə gəldi. Avstriya ordusu İtaliyaya girdi və saziş imzaladı. Sazişə əsasən Lombardiya və Venesiya Avstriyaya qaldı. İnqilablar yatırıldıqdan sonra Avstriya hökuməti Prussiyadan Alman ittifaqının bərpasını istədi. 1850-ci ildə konfrans keçirildi və Alman İttifaqı bərpa olundu. XIX əsrin 20-40-cı illərindəki inqilabdan sonra Vyana sistemi zəiflədi və dağıldı.

XIX əsr 20-40 "Şərq Məsələsi"-ndə beyn. ziddiyyətlər

1821-ci ildə Yunanıstanda üsyan başladı. Əvvəlcə böyük dövlətlər Balkan hadisələrinə qarışmaq istəmədi. Lakin Rusiya yunanlara kömək məqsədilə bu məsələni konfransa müzakirəyə çıxartdı. Müzakirə nəticə vermədi. İngiltərə çalışırdı ki, Rusiya Türkiyəyə müharibə elan etsin. 1826-cı ildə İngiltərə və Rusiya yunan məsələsi üzrə protokol imzaladı. Sazişə əsasən Yunanıstan Osmanlıya xərac verib muxtariyyət alırdı. Əgər Osmanlı bunu qəbul etməsə İngiltərə və Rusiya yunanlara kömək edəcədi. Osmanlı Misir padşahının yardımı ilə yunanları məğlub etmək istəyirdi. Bunu bilən İngiltərə, Rusiya və Fransa Osmanlı əleyhinə mübarizəyə başladılar. 1827-ci ildə onlar türk-misir donanmasını batırdılar. Türklər yunanlara muxtariyyət verməyi qəbul etdi. 1828-ci ildə Rusiya Türkiyə müharibəsi başladı. Müharibə Zaqafqaziya və Balkanlarda gedirdi. Məğlub olan türklər 1829-cu ildə Ədirnə sülhünü imzaladı. Yunanıstan müstəqil oldu. Bunu gören Misir paşası İstanbula hücum etməyə cəhd göstərdi. Türklər ruslardan kömək istədi. Fransa Misirin tərəfində idi. Rusiya 1833-cü ildə gəldi və misirliləri geri oturtdu. 1833-cü ildə Türkiyə- Misir arasında saziş, Türkiyə-Rusiya arasında isə Ünkər-İskələ müqaviləsi bağlandı. Ruslar Dardaneldən keçid əldə etdi. 1839-cu ildə yenidən Misir Türkiyəyə müharibə elan etdi. Rusiya, Avstriya və İngiltərə 1840-cı ildə Türkiyənin ərazi bütövlüyünə təminat verən qərar imzaladılar. Fransa etiraz etdi. 1841-ci ildə Rusiya, İngiltərə, Fransa, Avstriya, Prussiya və Türkiyə arasında Qara dəniz boğazlarına dair müqavilə imzalandı. Qara dəniz boğazları hərbi gəmilərə bağlandı. 1849-cu ildə Rusiya ilə türklər arasında yeni müqaviləyə görə knyazlıqların hakimləri artıq həm rus çarınının həm də türk sultanınının qərarı ilə seçiləcəkdilər. Bununla Yaxın Şərqlə Rusiyanın ziddiyyəti çoxaldı.

ABŞın xarici siyasəti - XIX əsrin I yarısı

XIX əsrin əvvəllərin ABŞ çalışırdı ki, Luiziananı Fransadan alsın. 1803-cü ildə Napoleon Luiziananı 15 milyon dollara ABŞ-a satdı. İngiltərə ilə münaqişədən sonra 1807-ci ildə imzalanan qanunla ABŞ-ın İngiltərə ilə ticarəti qadağan edildi. ABŞ Rusiya ilə əlaqə yaratmağa başladı. 1809-cu il qərarı ilə isə ABŞ Fransa və İngiltərədən başqa bütün ölkələr ilə ticarət edə bilərdi. 1812-ci ildə ABŞ İngiltərə ilə müharibəyə başladı. Lakin Kanadanı tuta bilməyib təslim oldu. 1814-cü ildə İngiltərə Vaşinqtonu tutub Ağ evi yandırdı. İspaniya 1819-cu ildə Floridanı ABŞ ərazisi kimi tanıdı. İndiana, Missisipi, İllinoys XIX əsrin əvvəllərində ştat kimi qəbul edildi. 1823-cü ildə prezident Ceyms Monro konqresə məktub göndərdi. "Monro doktrinası" adlanan bu sənədin prinsiplərindən biri dünyanın Avropa və Amerika sislemlərinə bölünməsi idi. ABŞ-ın digər məsələsi Texas idi. 1822-ci ildə konqres Latın Amerikasını dövlətlərinin müstəqilliyini tanıyan qərar qəbul etdi. Çıxışda bildirildi ki, Texas, Yeni Meksika və yuxarı Kaliforniya ABŞ-a keçməlidir. Bu Meksikada narazılıq yaratdı. Texas kolonistləri isə 1835-ci ildə qiyam qaldırıb müstəqil Texas Respublikasını yaratdılar. Texasda 1836-cı ildə keçirilən sorğuda Texas əhalisinin çoxu ABŞ-a birləşdirilmənin tərəfdarı oldu. 1839-40-cı illərdə Fransa, İngiltərə, Hollandiya və Belçika Texasın müstəqilliyini tanıdı. ABŞ prezidenti 1845-ci ildə Texasın ştat olaraq ABŞ-a daxil edilməsi qanununu imzaladı. 1845-ci ildə ABŞ Meksikaya Yuxarı Kaliforniya üçün 20 milyon dollar təklif etdi, bildirdi ki, təklif rədd edilsə müharibə başlanacaq və Meksika qəbul etmədi. 1846-cı ildə ABŞ ordusu Meksikaya daxil olub ərazini mühasirəyə aldı. Meksika ordusu məğlub oldu. Həmin ili Meksika da ABŞ-a müharibə elan etdi. Amerikalılar Los-Angelsi tutub Kaliforniyanı işğalını başa çatdırdı. 1847-ci ildə Meksika hökuməti sülhə razı oldu. 1848-ci ildə ABŞ Meksika arasında müqavilə imzalandı. Şərtlərə Meksikanın 55%-inin (Texas, Yuxarı Kaliforniya və s.) ABŞ-a verilməsi daxil idi. ABŞ 1849-cu il Havay adaları və 1854-cü il Yaponiya ilə dostluq, sülh, ticarət haqqında müqavilələr imzaladı.

Monro doktrinası

1823-cü ildə prezident Ceyms Monro konqresə məktub göndərir. Bu sənədin meydana çıxmasında Müqəddəs İttifaqın 1823-cü ildə ABŞ-a müdaxilə edəcəyi haqqında məlumatlar rol oynamışdı. "Monro doktrinası" adlanan bu doktrinanın əsas prinsiplərindən biri dünyanın Avropa və Amerika sislemlərinə bölünməsi idi. Yəni Avropa dövlətlərinin siyasi sistemləri Amerikada yayıla bilməzdi. Prezident təstiqlədi ki, ABŞ Avropanın daxili işlərinə qarışmamaq siyasəti yeridəcəkdi. "Monro doktrinası"nın prinsipləri ABŞ dövlət katibinin rus səfirinə verdiyi gizli sənəddə öz əksini tapmışdı. Burda həm də, ABŞ-ın Cən. Amerikanın istiqlaliyyətini də tanıyacağı vurğulanmışdı. 1824-cü ildə konqres gömrük rüsumunu artırdı. Doktrina ABŞ-ın Qərb yarımkürəsində mövqeyini möhkəmləndirəcəkdi. İngiltərə Rusiya və ABŞ arasında nifaq salmaq üçün doktrinanın Rusiyaya yönəldiyini bildirdi. Rusiya ilə ABŞ arasında həm sərhəd həm də ticarət problemlərini qaydaya salmaq üçün 1824-cü ildə saziş imzalandı. ABŞ tacirləri artıq rus mülklərində də ticarət edə bilirdilər. Lakin ruslar rəqabətə tab gətirə bilmirdilər. 1842-ci ildə Rusiya-Amerika şirkəti Kaliforniyadakı mülklərini amerikalıya satdı.

XIX əsrin I yarısı müstəmləkə siyasəti

XVII-XVIII əsrlərdə Avropa dövlətləri müstəmləkələri öz aralarında bölük və qarət edirdilər. XIX əsrdə isə müstəmləkə siyasətində dəyişikliklər meydana gəldi. İdarə qaydaları da dəyişmişdi. Əvvəl müstəmləkəçilər qızıl, gümüş axtarır, tropik bitkilər daşıyır, gül ticarəti edirdilər. XIX əsrdən isə daha çox sənaye üçün xammal daşımağa başladılar. XIX əsrin 20-ci illərində isə İspaniya və Portuqaliyanın Latın Amerikasında olan müstəmləkələrinin çoxu müstəqillik qazandı. Fransa isə hələ də Afrikada müstəmləkələr ələ keçirməyə çalışırdı. 1813-cü ildə İngiltərə parlamenti Ost-Hind şirkətinin Hindistanla ticarət inhisarını ləğv etdi. O, Hindistanı Ost-Hind vasitəsilə işğal etmişdi. Maysor knyazlığı İngiltərənin Hindistanda müstəmləkə siyasətinə qarşı idi. Fransanın da dəstəyi ilə Maysorlarla Ost-Hind arasında XVIII əsrdə toqquşma oldu. Mühəribədə İngilislər qalib gəldi. XIX əsrin ortalarında İngiltərə Hindistanın işğalını başa çatdırdı. Ruslar isə Zaqafqaziyada möhkəmlənməyə çalışırdılar. İran 1804-cü ildə bura hücum edib Rusiya ilə müharibəyə başladı. İran şahı Napoleonun yanına adam göndərdi və 1807-ci ildə onlar arasında müqavilə imzalandı. Lakin Tilzit sülhü vəziyyəti dəyişdi. 1812-ci ildə İran İngiltərə ilə ittifaq bağladı, Türkiyə isə Buxarest sülhünü imzaladı və bu Rusiyanın mövqeyi möhkəmləndi. 1813-cü ildə İran döyüşdə məğlub oldu və Rusiya ilə Gülüstan müqaviləsi imzaladı. Lakin 1826-cı ildə yenidən Rusiyaya müharibə elan etdi və tam məğlubiyətə uğradı. 1828-ci ildə Türkmənçay müqaviləsi ilə Zaqafqaziya Rusiyanın müstəmləkəsi oldu. Bu müqavilə ilə İngiltərənin İranda mövqeyi zəiflədi. İngiltərə Orta Asiya dövlətlərinə də müstəmləkə kimi baxırdı. Buxaraya gizli agentlər göndərirdi. Çin isə təcrid siyasəti həyata keçirirdi. Buna İngiltərə müharibə ilə son qoydu. XIX əsrdə Çinə Hindistanda gizli gətirilən tiryəkin həcmi artırıldı. 1840-cı ildə İngiltərə Çinə müharibə elan etdi, 1841-ci ildə Honkonq tutuldu və Çin ilə ingilislər arasında saziş imzalandı. 1842-ci ildə Honkonq da İngilis müstəmləkəsi oldu. ABŞ da Çinlə 1833-cü və 1844-cü illərdə müqavilə imzalayaraq ticarət hüququ aldı. Fransa da 1844-cü ildə eyni hüququlu müqavilə imzaladı. Bu müqavilələr Çini yarım-müstəmləkəyə çevirdi.

O. Bismark diplomatiyası

1847-ci ildə O. Bismark yeni yaradılmış Prussiya landtaqına deputat seçilir. 1848-49-cu illər inqilabı ərəfəsində siyasət meydanına gələn Bismark Avropa diplomatiyasının incəliklərini mənimsəmiş və Avropa siyasətində dəyişikliklər etmişdi. Prussiyada baş verən inqilab zamanı Bismark Almanıyanın birləşməsinin əleyhinə çıxır, bildirir ki, bu Prussiyanın proseslərdə müstəqil hərəkətinə mane olacaq. Lakin getdikcə digər dövlətlərlə ittifaqın vacibliyini anlayır. Otto Bismarkın uğurlu addımlarından biri də kral I Vilhelmi sədaqətinə inandıra bilməyidir. Bununla da Baş Nazir postuna seçilən Bismark daha rahat siyasət həyata keçirə bildi. Lakin palata hökuməti ilə Bismark arasında qarşıdurma vardı. Bismark sadəcə daxili məsələlərlə məşğul olmurdu. O, hər vasitə ilə Almanıyanı birləşdirmək və bu yolda qarşına çıxacaq maneələri aradan qaldırmağa çalışırdı.

Rusiyanın birtərəfliyini təmin etmişdi. Eyni zamanda O, III Napaleonu da öz tərəfinə çəkməyə çalışırdı. Bundan əlavə O, bütün məsələləri özü həll edirdi, Prussiya kralı I Vilhelmin Avstriya imperatoru ilə və digər alman dövlətlərinin başçıları ilə görüşməsinə imkan vermirdi. 1866-cı ildə Prussiya Avstriya ilə müharibəni qazanır. Sıra Fransada idi. O.Bismark işi elə qurdu ki ,Fransa özünü təhqir olunmuş hesab edərək Prussiyaya müharibə elan etdi. 1870-ci ilin sentyabrın 19-da Paris mühasirəyə alındı. 1871-ci ildə isə Bismarkın növbəti hərbi və diplomatik qələbəsi Fransa ilə Prussiya arasında başlanan sülhlə təstiqləndi. Kanslerliyi dövründən - 1871-ci ildən etibarən Bismarkın əsas hədəfi bu dövləti alman milli dövlətinə çevirmək idi. Bu dövrdə onun xarici siyasətinin ən mühüm məsələsi Almaniyaya qarşı ola biləcək koalisiyaların yaranmasına imkan verməmək idi. Bunun üçün o, bir çox dövlətlə müqavilə imzaladı.Nəticə olaraq isə 1888-ci ildə II Vilhelm hakimiyyətə gəldi.II Vilhelm tədricən Bismarkı hakimiyyətdən uzaqlaşdırmağa başladı.1890-cı ildə Bismark istefaya getdi.

AXC-nin yaradılması, ilk diplomatik münasibətləri

1918-ci ildə Zaqafqaziya seymində yaranan ixtilafın nəticəsində üzvlər öz müstəqilliklərini elan etdilər. Mayın 28-də Milli Şura Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi barəsində bəyannamə qəbul etdi. Qafqaz ölkələri ilə birlikdə Azərbaycan iyunun 4-də Osmanlı ilə müqavilə imzaladı. Müqavilə şərtlərinə əsasən iki ölkə arasında dostluq və sülh əlqəsi yaradıldı və Osmanlı ehtiyac olduqda Azərbaycana hərbi yardım etməyi üzərlərinə götürdü. Azərbaycanın ilk diplomatik addımları İstanbul görüşündə atıldı və Dördlül ittifaqı ölkələri ilə əlaqə yaradıldı. Bakının azad edilməsində Osmanlı və Azərbaycan ordularından Qafqaz İslam ordusu iştirak etdi. Lakin müharibənin sonunda Dördlül ittifaqı ölkələri ilə birgə, Osmanlının da məğlubiyyəti Azərbaycanın vəziyyətini dəyişdi, türk ordu hissələri ərazini tərk etməli oldu. 1918-ci ildə imzalanmış Mudros sülhü AXC-nin iştirak etmədən məğlubiyyətinə səbəb oldu. Noyabrda baş nazir F.Xoyski ABŞ prezidenti Vudro Vilsona müraciət etdilər. Danışıqlar aparmaq üçün nümayəndə heyəti göndərdi. Heyət ilk əvvəl general Tomsona AXC-nin müstəqilliyinin tanınmasını təklif etdi. Tomsonun şərtləri isə, Bakının İslam ordusundan təmizlənməsi, neft mədənlərinin işğal altında olması, Azərbaycanın rəsmi tanınmaması idi. Lakin Fransa, İngiltərə və ABŞ nümayəndələri AXC-ni de-fakto olaraq tanıdılar. AXC müəyyən güzəştə getməli oldu və İngilis dəstələri Bakıya gəldi. Tomson ərazidəki əsas millətlərdən ibarət yeni hökumət yaratmağı təklif etdi. 1919-cu ildə general Tomson teleqram göndərdi ki, ingilis qoşunu italyanlar ilə əvəz ediləcək. Azərbaycanın çabaları təsirsiz qaldı. İtaliya heyətini Bakıda xoş qarşıladılar. Lakin İtaliyada hökumət dəyişikliyi ilə, heyət geri çağırıldı. Bundan sonra AXC, Gürcüstan və Ermənistan nümayəndələri yenidən sülh konfransına müraciət etdilər.Ümumilikdə Rusiyanın Antantaya yaxınlığı yeni yaranmış dövlətlərin etirazına səbəb oldu. Azərbaycanla bərabər bir çox ölkə etiraz məktubu göndərdi.

AXC Türkiyə, İran münasibətləri

AXC İranla normal münasibətlər qurmaq niyyətində idi. Lakin İran hökuməti Azərbaycan adlı dövlətin yaradılmasının Cn. Azərbaycana təsir edəcəyindən qorxurdu. 1918-ci ildə İran konsulluğuna da müstəqillik haqda bəyənamə təqdim edildi. İran hökuməti bəyənaməni geri qaytardı. Tehran hökuməti Təbrizdə AXC nümayəndəliyinin yaradılmasını qarşısını almağa çalışırdı. Lakin Andranik və Denstervilin birləşməsinə önləmək üçün türk orduları Təbrizə girdikdə burada konsulluq quruldu. Türk qoşunları getdikdən sonra İran hökuməti konsulluğu ləğv etdi. Daha sonra İran nümayəndə heyətinin başçısı Azərbaycanla İranın birləşməli olduğu fikrini irəli sürdü. Azərbaycan tərəfi buna qəti etiraz etdi. Danışıqları davam etdirmək məqsədi ilə 1919-cu ildə Bakıya İranın fəvqəladə nümayəndə heyəti gəldi. AXC ilə İran arasında diplomatik danışıqlar 1920-ci ilin martında başa çatdı. Teleqraf, ticarət-gömrük, poçt haqqında sazişlər və dostluq haqqında müqavilə imzalandı. Müqavilənin 1-ci maddəsi ilə AXC rəsmi şəkildə tanındı, 3-cü maddəsi ilə iki dövlət arasında səfirlik səviyyəsində diplomatik əlaqələr quruldu. Azərbaycanın xarici işlər naziri F.Xoyski 1920-ci ildə Azərbaycanın Təbrizdə baş konsulluğunun açılması üçün parlamentə müraciət etdi.

AXC Qafqaz dövlətləri münasibəti

Respublikalar müstəqil olsa da sərhəd məsələsi Cn. Qafqazın 3 dövləti arasında problemə çevrilmişdi. Gürcüstan hökuməti Borçalı və Tiflis qəzalarının sərhədlərində silahlı qüvvə yerləşdirməyi qərara aldı. Bu işdə Gürcüstana daxil olan almanlar da vasitəçi oldular. Azərbaycanın xarici işlər naziri M.Hacinski sərhəd məsələləri üzrə qarışıq Azərb.-Gürc. komissiyasını yaratmağı təklif etdi. Lakin Gürcüstan tərəfi razı olmadı. Son nəticə olaraq Qarayazıda Azərbaycan korpusunun da qalması şərti ilə komissiya yaradılması qərara alındı. 1919-cu ildə Tiflisdə konfrans öz işinə başladı. Konfransda 6 komissiya: 1) Ərazi və sərhəd, 2) Respublikalararası poçt-teleqraf, dəmiryolu, 3) Maliyyə-iqtisadi, 4) Siyasi məsələlər, 5) Məhkəmə-hüquq, 6) Qaçqın və köçəri əhali. Uzun mübahisədən sonra yalnız qarışıq əhaliyə malik rayonlar haqqında mübahisəli məsələlərin müzakirəsi qəbul olundu. Eyni zamanda Respublikalar Qafqazda təhlükəsizliyi qorumaq üçün birgə hərəkət etməli idilər. Buna əsasən Qafqazda Denikin təhlükəsinə qarşı Gürcüstan və AXC birgə fəaliyyətə başladılar. 1919-cu ildə Tiflisdə iki dövlət arasında hərbi-müdafiə müqaviləsi imzalandı. İki ölkənin maraqları strateji məsələlərdə üst-üstə düşdüyü üçün mehriban qonşuluq əlaqələri də formalaşdı. Ermənistan hələ 1918-ci ildə İstanbul konfransına geniş ərazi iddiaları ilə getmişdi. O, AXC-nin başının Bakı və istiqlaliyyət məsələsinə qarışmasından istifadə edərək mübahisəli ərazilərdə qırğınlar törətməyə başladı. Osmanlı İmperiyasının müharibədə məğlubiyyəti Ermənistan üçün fürsət oldu ki, "Böyük Ermənistan" xülyasını həyata keçirsin. Bunu etmək üçün isə etnik təmizləmə etməli idi. 1918-ci ildə Gürcüstan və AXC-nin Tiflisdəki çoxtərəfli danışıq təkliflərini erməni hökuməti bəhanələrlə rədd edir, Qafqaz ölkələri ilə mübahisəli ərazi məsələlərini davam etdirirdi.

Paris konfransında AXC-nin mövqeyi

Azərbaycanın xarici siyasətinin başlıca məqsədi ölkənin müstəqilliyinin dünyanın böyük dövlətləri tərəfindən də tanınması idi. 1918-ci il dekabrın 7-də açılmış parlament Paris Sülh Konfransında iştirak etmək üçün tam səlahiyyətli heyət göndərmək qərarı aldı. Sədr Ə.Topçubaşov seçildi. Nümayəndə heyəti 1919-cu ildə İstanbulda bir müddət viza almağı gözlədikdən sonra may ayında Parisə çatdı. ABŞ prezidenti Vilsonla görüşdə memorandum təqdim edildi. Memorandumda AXC-nin yaranma tarixi, qurbanlardan söz açılırdı. Lakin erməni heyətinin pozuculuq fəaliyyətinin də təsiri ilə Vilson dəqiq bir şey demədi. AXC nümayəndə heyəti "Paris Sülh Konfransına Qafqaz Azərbaycanı sülh namyəndələrinin tələbləri" adlı kitabçanı fransız və ingilis dillərində çap etdirib yaydılar. Kitabça Azərbaycanın mənşəyi ilə başlayır, XVII-XVIII əsrlərdə ərazidəki xanlıqlar, etnik azlıqlar, rus imperiyasının təsiri altında qaldığımız müddət, AXC-nin yaranması, bolşevik və ermənilərin təcavüzkar siyasətləri ilə davam edirdi. Məlumat olaraq Qafqaz Azərbaycanının inzibati ərazi vahidlərindən, əlavə olaraq Dağıstan, Axalsıx qəzası, Batum, Tiflis, Qars ərazilərindən, ümumilikdə ərazinin 150.2 min kv. km. olduğundan yazılırdı. Bu mükəmməl sənəd AXC nümayəndə heyətinin tələbləri ilə bitirdi: 1) Memorandumda əlavə olunan xəritədəki Azərbaycan sərhədlərinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti adı ilə tam müstəqil tanınması. 2) AXC-nin Millətlər Cəmiyyətinə üzvü. 3) ABŞ-ın Azərbaycana hərbi yardım göstərməsi və s. 1920-ci ilin yanvarında konfransın gedişində Azərbaycanın və Gürcüstanın müstəqilliklərinin de-fakto tanınması barədə qərar qəbul edildi. AXC hökumətinin qərarı ilə Fransa, Böyük Britaniya, ABŞ, İtaliya və Polşada diplomatik nümayəndəliklərin yaradılması haqqında layihə təqdim edildi.

AXC Rusiya münasibətləri

İstiqlal Bəyənnaməsindəki "qonşu ölkələrlə mehriban münasibətlər"-ə sovet Rusiyası da aid idi. AXC-nin xarici siyasətində Rusiya ilə əlaqə xüsusi yer tuturdu. Lakin RSFSR Xalq xarici işlər komissarı Çiçerin Almaniyaya göndərdiyi notada Rusiyanın çox əhəmiyyətli şərahinin - Bakının tutulmasına müqavimət göstərmədiyini üçün Almaniyanı tənqid edirdi. 1920-ci ildən artıq Rusiyanın AXC-ə təzyiqləri gücləndi. O, hakimiyyətin təhvil haqqında ultimatum verdi. M.Ə.Rəsulzadə bildirir ki, iclas zamanı bolşeviklər Rus ordusunun Bakıya girməyəcəyi, Anadolunun imdadına gedəcəyi, AXC-nin ərazi bütövlüyünün saxlanacağı, ordusunun buraxılmayacağı, vəzifəli şəxslərin cinayətdə ittiham olunmayacağı və s. vəd edildi. Lakin heç bir vədə əməl olunmadı. 1920-ci il aprel ayının 27-i Azərbaycan parlamenti hakimiyyətin təhvil verilməsi barədə qərar qəbul etdi. Bu, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin sonu və Azərbaycanın yenidən müstəmləkəyə çevrilməsi demək idi.

Vaşinqton konfransı

1919-1923-cü illərdə təşkil edilmiş Vaşinqton Konfransı Uzaq Şərqdə müharibədən sonrakı vəziyyəti nizamlamaq üçün idi. Konfrans 1921-ci il noyabrında açıldı. Konfransda ABŞ, Yaponiya, Çin, Fransa, Britaniya, İtaliya və başqaları ilə birgə 14 dövlət iştirak edirdi. Sovet Rusiyasına isə konfransda iştirak etmək hüququ vermədilər. Konfransda ABŞ İngiltərədən hərbi borcları tələb edirdi, Sovet Rusiyasının Uzaq Şərqdəki uğurlarından narahat olurdu və Yaponiyanın qüvvətlənməsindən ehtiyat edirdi. ABŞ çalışırdı ki, konfransda əsasən silahsızlaşdırılma və beynəlxalq münasibətlərin prinsiplərinin hazırlanmasına baxılsın, Britaniya isə konfransda yalnız Uzaq Şərqə bağlı problemə baxılmasını istəyirdi. Fransa hərbi borcları, Yaponiya isə ərazilərin yenidən bölüşdürülməsini müzakirə etmək istəyirdi. Konfransda Çində siyasət, silahların məhdudlaşdırılması, sularda nüfuz dairələri məsələsi və digər məsələlər üzrə əsas 3 müqavilə qəbul olundu. "Dördlər Müqaviləsi" - 1. müqaviləni tərəflər 1921-ci ildə Sakit Okean və Uzaq Şərq məsələlərinin həlli barəsində birgə hərəkət etmək məqsədi ilə imzaladılar. İkinci müqavilə 1922-ci ildə "Doqquz Dövlət Müqaviləsi" adı ilə Çinin ərazi bütövlüyünə və suverenliyinə hörmət və bütün Çin torpaqlarında ticarət və sənaye sahəsində bərabər imkanlar yaratmaq üçün imzalandı. Üçüncü müqavilə 1922-ci ildə imzalanmış "Beşlər Müqaviləsi" hər bir dövlətin sahib ola biləcəyi dəniz gücü, donanmalar barəsində limit qoyulmuşdu. Vaşinqton konfransında imzalanmış müqavilələr əsasında formalaşan Versal-Vaşinqton sistemi yaradıldı.

Vaşinqton konfransında imzalanmış müqavilələr

Vaşinqton konfransı öz işinə 1921-ci ildə başladı. Konfransda Çində siyasət, silahların məhdudlaşdırılması, sularda nüfuz dairələri məsələsi və digər məsələlər üzrə əsas 3 müqavilə qəbul olundu. Müqavilələrdən birincisi 1921-ci ildə oldu. "Dördlər Müqaviləsi" adlandırılan müqaviləni ABŞ, Britaniya, Fransa və Yaponiya Sakit Okean və Uzaq Şərq məsələlərinin həlli barəsində birgə hərəkət etmək məqsədi ilə imzaladılar. Bu müqaviləni bağlamaqla ABŞ Flippini Yapon təhlükəsindən də qorumuş oldu. Birinci müqavilədən fərqli olaraq digər iki müqavilə Konfransın bağlandığı gün imzalandı. İkinci müqavilə 1922-ci ildə "Doqquz Dövlət Müqaviləsi" adı ilə imzalandı. Bu müqavilədə də ABŞ, Britaniya, Fransa, Yaponiya ilə yanaşı Belçika, Çin, Niderland və Portuqaliya da iştirak edirdi. Çinin ərazi bütövlüyünə və suverenliyinə hörmət və bütün Çin torpaqlarında ticarət və sənaye sahəsində bərabər imkanlar yaratmaq üçün imzalanan müqavilə, əslində, ABŞ-ın xeyrinə olan Açıq Qapı siyasəti idi. Bununla Yaponiyanın Çində mövqeyi zəyiflədi. Üçüncü müqavilə "Beşlər Müqaviləsi" adlanır. Müqavilə 1922-ci ildə ABŞ, Britaniya, Fransa, İtaliya və Yaponiyanın iştirakı ilə imzalanmışdır. Məqsəd bu dəfə dəniz silahlarının məhdudlaşdırılması idi. Müqavilədə hər bir dövlətin sahib ola biləcəyi dəniz gücü, donanmalar barəsində limit qoyulmuşdu. Belə ki, gəmilər müəyyən bir standarda olmalı idi - çəkisi 35.000 tonu keçməməli və "capital ships" adlanan böyük gəmilər olmalı idi.

Müqavilə əsasında İngiltərə illərlə dənizdə olan üstünlüyünü ABŞ ilə bölüşməli oldu.

Versal-Vaşinqton sisteminin ziddiyyəti və məzmunu

1918-1923-cü illər Paris konfransının müqavilələri ilə yanaşı, Vaşinqton konfransında imzalanmış müqavilələr əsasında Versal-Vaşinqton sistemi yaradıldı. Lakin bu sistem ehtiyacı tam ödəyə bilmədi, Versal-Vaşinqton sistemi və onun qərarları kapitalist dövlətləri arasında yaranmış narazılıqları həll etmədi. Onun yaradılması müharibədən sonra gərginliyin azalmasına imkan verdi. Bunlara baxmayaraq bu sistemin müəyyən çətinlikləri və ziddiyyətləri də oldu. Sistemi yaradanlar mərhəmətli olmadılar. Onlar bir çox dövlət və xalqların həmin sistemə qarşı çıxmaları üçün şərait yaratdılar. Bu da şovinizmin və millətçiliyin güclənməsinə səbəb oldu. Sistemi yaradanların özləri bəzən onun prinsiplərini pozmağa başladılar. Sərhədlərin müəyyən edilməsində bu özünü daha qabarıq göstərdi. Sovet Rusiyası bu sistemdən kənar qaldı. Versal-Vaşinqton hüquq normaları milli-azadlıq müharibəsinin aradan qaldırmağa imkan vermədi. ABŞ-ın Versal müqavilələrinə bitərəf münasibəti, onu təstiqlənməməsi, Millətlər Cəmiyyətində iştirak etməkdən imtina etməsi digər bir ziddiyyət idi. Sistemi yaradanlar Paris konfransının qərarlarının da iqtisadi nəticələrinə tam etinatsızlıqla yanaşdılar.

Müharibənin beynəlxalq nəticələri: (I DM)

Kompeyn barışığının imzalanması ilə 74 mln neferin iştirak etdiyi birinci dünya müharibəsi başa çatdı. Müharibə nəticəsində dünyanın siyasi xəritəsində ciddi dəyişikliklər oldu. Avstriya- Macarıstan, Osmanlı, Rusiya imperiyaları dağıldı və yeni müstəqil dövlətlər meydana gəldi. Müharibə bütün ölkələrin iqtisadiyyatına dərin təsir göstərdi. 1916-cı ilin sonunda sənayece inkişaf etmiş bütün dövlətlər fəal hərbi əməliyyatlarda iştirak edirdilər. Avropa və yaxın ətraf dövlətlərin ekseriyətinin xalqlarının əməyi ləğv edildi. Müharibə bütün dövlətlərin iqtisadiyyatına böyük maddi ziyan vurdu. Müharibə nəticəsində iki dövlət - ABŞ və Yaponiya varlandı. 1914-cü ilə qədər dünya bankirləri hesab olunan və maliyyə zəncirini öz əllərində saxlayan İngiltərə, Fransa və Almaniya müharibə illərində xarici kapitallarının xeyli hissəsini itirdilər. Müharibə başlayana qədər Avropa ölkələrinə borclu olan ABŞ müharibənin gedişində İngiltərə, Fransa, İtaliya və digər Avropa dövlətlərinə kəllə miqdarda borc verərək dünyanın maliyyə mərkəzinə çevirildi. Avropa dövlətləri ilə digər ölkələr arasında təsərrüfat mübadiləsinin zorla kəsilməsi esrlər boyu formalaşan iqtisadi əlaqələri qırdı və dünya bazarını dağıtdı.

Paris sülh konfransı ve dövlətlərin munasibətləri:

Qalib dövlətlərin sülh konfransı 1919-cu il yanvarın 18-də Parisdə açıldı... Konfransa əvvəl onlar surəsi deyilən orqan rəhbərlik edirdi. Bu surə bəş böyük dövlətin ABS, İngiltərə, Fransa, İtaliya, Yaponiya xarici işlər nazirlərindən ibarət idi.

Paris sülh konfransının əsas məqsədi Almaniya və onun müttəfiqləri ilə sülh müqavilələrinin bağlanması idi. Birinci dünya müharibəsi nəticəsində iqtisadi maliyyə, hərbi, və siyasi cəhətdən xeyli möhkəmlənən ABS dünya əgəlliyinə və mənəvi rəhbərliyə can atırdı. ABS diplomatiyası Almaniya və Osmanlı dövlətindən alınmış ərazilərin İngiltərə və Fransaya deyil yaradılması nəzərdə tutulan Məllətlər cəmiyyətinin nəzərinə verilməsini tələb edirdi. Fransa Almaniyanı kiçik dövlətlərə parçalamaya, Bavariyanı ondan ayırmaya Avropada öz müstəmləkəçiliyini genişləndirməyə və Avropada həgemonluğa sahib olmağa çalışırdı. İngiltərədə Afrikadakı Almaniya müstəmləkələrini türk mülklərinin əlməyə və Avropada öz həgemonluğunu qurmaya səy edirdi. İngiltərə eyni zamanda Avropada tarazlığın saxlanmasıdan otru Almaniyanın tamamilə məğv edilməsinin əleyhinə çıxırdı. 1919-cu il iyunun 28-də Versaldə Almaniya ilə sülh müqaviləsi imzalandı. Sülhün şərtlərinə görə Almaniya və müttəfiqləri təqsirkar elan edildi. Məğlub dövlətlər vurulan ziyanə görə təzminat ödəməli edilər. Sülh müqaviləsinin şərtlərinə görə Fransa 1871-ci ildə Almaniyanın işğal etdiyi Elzas və Lotarangiyyəyə, Saar vilayətinin dəş komur yataqlarına sahib olurdu. Sülh konfransının qərarlarına uyğun olaraq Məllətlər Cəmiyyəti yaradıldı. Cəmiyyətin əsas məqsədi sülhü və beynəlxalq təhlükəsizliyi qorumaq idi.

Sen-Jermən sülh müqaviləsi:

Almaniya ilə sülh müqaviləsi imzaladıqdan sonar qalib dövlətlər onu müttəfiqləri ilə müqavilələr imzaladılar. Avstriya ilə sülh müqaviləsi 1919-cu il sentyabrın 10-da imzalandı. Müqavilənin şərtlərinə əsasən Avstriya-macarıstan monarxiyasının mövcudluğuna son qoyuldu. Çexiya və Moraviya yeni dövlət olan Çexoslovakiyanın bir hissəsinə çevirildi. Avstriya Çexoslovakiyanın müstəqilliyini tanıdı. Avstriya Almaniya ilə gələcəkdə birləşdirilməsi qadagan edilirdi. Avstriya Yuqoslaviyanın müstəqilliyini tanıdı. Avstryada ümumi hərbi mükəlləfiyyət qadagan edildi. O, yalnız 30 min nəfərlik ordu saxlaya bilərdi.

Məğlub dövlətlərlə Neyi və Böyük Trianon müqaviləsi:

Bolqarıstanla sülh müqaviləsi 1919-cu il noyabrın 27-də Paris yaxınlığında Neyi-Sur-Sen qəsəbəsində imzalandı. Sülh müqaviləsinin şərtlərinə görə Bolqarıstan ərazisinin xeyli hissəsinə itirdi. Onun ərazisinin bir hissəsi Yuqoslaviyyəyə və cənubi Dobruca isə Rumıniyyəyə keçdi, Yunanıstan qərbi Frakiyanı aldı. B ununlada

Boloqaristan Egey denize cixisini itirdi.Macaristanla sulh muqavilesi 1920-ci ilde iyulun 4-de Versalda Boyuk Trianon sarayinda imzalandi.Muqavilenin sertlerine gore Macaristan Cexoslovakiya ve Yuqaslaviyanin musteqilliyini taniyirdi.Macaristanda umumi herbi mukellefiyet qadagan edildi.Almaniyanin butun muttefiqleri kimi Macaristanda qalib devletlere tezminat odemeli idi.

Spa konfransı:

20-ci illerde Avropada beynelxalq munasibetlerde muzakire olunan muhum mesele Almaniyanin terki silah edilmesi ve tezminat alınmasi idi.Bu meqsedle 1920-ci il iyulun 5-16-da Belcikanin Spa seherinde konfrans kecirildi.Muttefiqler bununla Almaniya uzerinde oz ustunluklerini gostermeq isteyirdiler.Onlar Almaniya dan Versala sulhunun sertlerini yerine yetirmeyi teleb edirdiler.Qalib devletler Almaniya qarshısında bir cox sertler qoyurdular.Konullu teskilatların terki silah etmeq,ayri- ayri adamlardan silahları yigmaq , ordunu konulluluk prinsipi esasına kecirmeq, herbi emlakı tehvil vermeq ve sulh muqavilesinin diger sertlerini yerine yetirmeq.Almaniya bu sertleri qebul etdiyi teqdirde 1920-ci il oktyabrın 1-de 150 min ordu saxlaya bilerdi.Almaniya bu sertleri qebul etdi ve 1920-ci il iyulun 9-da pratakol imzaladi.Konfransda Almaniyanin 20 mlrd marka tezminat odemesi teleb olunurdu lakin Almaniya yalnız 8 mlrd marka odemisdi.

Sevr muqvilesi:

Türkiye ile sulh muqavilesi 1920-ci il avqustun 10-da Sevrde imzalandi.Qalib devletler Osmanli imperiyasını dagitmaq ve turk mulklerine sahib olmaq isteyirdiler.Muqavileye gore Osmanli devleti erazisinin 4/5 hissesini itirdi.Turk padsahi paytaxt kimi latanbulu saxladi. Butun olkelerin gemileri muharibe ve dinc vaxt bogazlardan serbest sekilde kece bilerdiler.sevrde turk erazilerinin ayri-ayri devletlere verilmesine ve kecmis Osmanli imperiyasının demir yollarından birge istifade edilmesine dair muqavileler imazlandı .Sulh muqavilesi Osmanli imperiyasının parcalanmasını resmilesdirdi.Sevr muqavilesi Osmanli devletini suverenlikden mehrum edirdi ve onu mustemelekeye cevirirdi.Bu muqavile Osmanli devletinin musteqilliyini faktiki olaraq legv etdi.Ankarada 1920-ci ilin aprelinde Türkiye Boyuk Millet Meclisi hokumeti yaradildi.Turk xalqi Sevr muqavilesini red ederek onunla barismadi ve legvi ugrunda mubarizeye basladi.Almaniya ve onun muttefiqleri ile imzalanan sulh muqavileleri Versal sisteminin esasını qoydu.

I London konfransı

Versal müqaviləsi problemləri tam həll etmədi. Bundan ötrü konfrans təsis olundu. London konfransı 1921-ci ildə keçirildi. Konfransda təzminat və Yaxın Şərq məsələləri müzakirə edildi. İki türk nümayəndəsi də konfransda iştirak edirdi. Türkiyənin tələbi: 1913-cü il sərhədlərinin bəpəsi, İzmirin yunan ordusundan azad edilməsi, Türkiyəyə hərbi dəniz donanması saxlamaq hüququ verilməsi idi. İtaliya,

Fransa, İngiltərə Türkiyə ilə razılaşmağa cəhd edirdilər. İngiltərənin baş naziri Lloyd Corc təklif etdi ki, Türkiyə Bakı neft mənbələri ilə birlikdə bütün Cənub Qafqazı öz idarəsinə götürsün. Fransa və İtaliya isə türklərə müttəfiq qoşunları İstanbuldan çıxarılır, Ermənistan müstəqil elan olunur. Nə Türkiyə, nə də yunanlar bunu qəbul etmədi. 1921-ci ildə keçirilən ikinci London konfransında Almaniyanın təzminat ödəməsi haqqında müzakirə üçün açılmışdı. Almaniya hökuməti bütün şərtləri qəbul etdiyini bildirdi.

Ankara müqaviləsi

1920-ci ildə fransızlar yəni sülh üçün Türkiyə ilə danışıqlara başladı. Türkiyə Sakariya döyüşündə yunanları darmadağın etdikdən sonra müqaviləni imzaladı. Bununla hərbi əməliyyatlar dayandırıldı. Fransız qoşunları Kilikyadan çıxarıldı. İmzalanmış Ankara müqaviləsi İngiltərənin narazılığına səbəb oldu. Lakin bu türk diplomatiyasının mühüm qələbəsi oldu.

Kiçik Antantanın yaradılması

XX əsrin başlarında Fransanın Almaniya, İngiltərə və İtaliya ilə ziddiyyəti artmışdı. Fransa belə bir şəraitdə Avropanın mərkəzində və cənub-şərqdəki dövlətlərin birləşdirilməsini öz üzərinə götürdü. 1920-ci ildə Çexoslovakiya ilə Yuqoslaviya arasında, 1921-ci ildə isə Rumıniya ilə Çexoslovakiya arasında müqavilələr imzalandı. Beləliklə 1922-ci ildə Avropanın cənub-şərqi Rumıniya, Çexoslovakiya və Yuqoslaviyadan ibarət kiçik Antanta yaradıldı.

Genuya konfransı

Versal-Vaşinqton sülh sistemi diplomatik-siyasi münasibətləri tənzimlədi. Lakin təsərrüfat və ticarəti yox. 1922-ci ildə Lloyd Corcun təklifi ilə iqtisadi qətnamə qəbul edildi. Qətnamənin 6 şərti vardı. Bunlardan bəziləri: heç bir dövlət digər dövlətə öz daxili iqtisadiyyatını sırıya bilməz, kredit verən ölkələr öz vətəndaşlarının hüquqlarını müdafiə etməlidirlər, ümumi maliyyə-pul dövriyyəsi təşkil olunmalıdır və bütün ölkələr qonşularına hücum etməkdən imtina etməlidirlər. Qətnaməyə görə Genuyada konfrans keçirilməli və burada baş nazirlər iştirak etməli idilər. ABŞ konfransa müşahidəçi kimi çıxış etdi. Almaniya və Rusiyanı isə müzakirələrdən sonra dəvət etdilər. Bütün RSFSR adından Çiçerin başçı kimi konfransa getdi. 1922-ci ildə konfrans açıldı, İngilis dominionları ilə birlikdə 34 dövlət iştirak edirdi. Konfransda 4 komissiya yaradıldı: siyasi, maliyyə, iqtisadi və nəqliyyat. Lakin əsasən iki məsələ müzakirə edildi: Avropanın və Rusiyanın bərpa edilməsi. Avropa dövlətləri Rusiyadan 18 mlrd. məbləğində borc tələb edirdilər. Ruslar isə I Dünya müharibəsi və vətəndaş müharibəsində ona dəymiş zərərin məbləğini istəyirdilər. Konfrans zamanı Almaniya ilə Rusiya müqavilə imzalayıb ziyanı ödəməkdən birgə imtina etdilər. Konfransda neft məsələsi və Bakı nefti uğrunda da mübarizə gedirdi. Mayda konfransın son iclası

keçrildi və heç bir qərar qəbul olunmadı. Konfrans işini Haaqada davam etdirməyi qərarlaşdırdı.

Haaqa konfransı (1922)

Genuya konfransı heç bir qərar qəbul edə bilməmişdi. Buna görə də 1922-ci ildə Haaqa konfransı işə başladı. Konfransda 2 komissiya və 3 yarımkomissiya yaradıldı. Rusiya 3 milyon məbləğində qızıl almaq istəyirdi. Mülkiyyət yarımkomissiyası isə xaricilərin Rusiyada olan mülklərinin onlara qaytarılmasını tələb edirdi. Gözlənilmədən sovet nümayəndələri müharibədən əvvəlki borcları qəbul etdiyini açıqladı. Buna ingilislər razılıq bildirdilər, lakin fransızlar bunun əleyhinə idilər. Nəticədə konfrans belə bir qətnamə qəbul etdi: ayrı-ayrılıqda Rusiyada konsessiyalar alınması ideyası rədd edildi.

Lozanna Konfransı (1922)

1922-ci ildə türklər boğazlara dair konfrans çağırılmasını tələb etdi. Lozanna konfransı həmin ili keçirilməsi qərara alındı. Konfransda İngiltərə, Fransa, İtaliya, Yaponiya, Türkiyə, Yunanıstan və müşahidəçi kimi ABŞ da iştirak edirdi. Üç komissiya yaradıldı: Siyasi, hüquqi, iqtisadi komissiyalar. Konfranda həmçinin Mosul məsələsi də müzakirə edildi. Türklər Mosulu vermək istəmirdilər. Mosul həm neft rayonu, həm də Kürdüstanın açarı idi. ABŞ isə burada açıq qapılar prinsipini irəli sürdü. Komissiya türklərə boğazla bağlı sazişi təqdim edib 5 gün verdi. Türklərsə ultimatumu qəbul etmədilər. 1923-cü ildə Lozanna konfransı yenidən işə başladı. Bu dəfə danışıqlardan sonra protokol imzalandı. Protokola görə Türkiyə Ərəbistan, Sudan, Mesopotamiyan, Fələstindən imtina etdi. Əsas ərazilərsə özündə qaldı. Mosul məsələsi 9 ay ərzində həll edilməsə idi bunu Millətlər Cəmiyyəti həll edəcəkdə. Türkiyədə işğal rejimi ləğv olundu. Və Boğazlardan ticarət, hərbi gəmiləri rahat keçə bilərdilər. İstanbulda boğazlar komissiyası yaradıldı. Komissiyanın sədri türk olmalı idi. Yunanlar qərara görə, İstanbuldan başqa bütün türk ərazilərindən çıxarıldılar.

Yaxın Şərq Böhranı (1922)

Rur münaqişəsi

XIX əsrin 20-ci illərində təzminat məsələsi gündəmdə idi. Fransa təzminatın tam ödənməsini tələb edirdi, Almaniya isə buna imkanının olmadığını bildirmişdi. Çətin maliyyə dövründə fransızlar Rurun sərvətindən istifadə etməyi qərarlaşdırdılar. İtaliyada hakimiyyətə gələn Mussolini də Rur məsələsində Fransanın tərəfində idi. 1922-ci ildə Fransa-Belçika orduları Ruru işğal etdilər. Almaniya hökuməti bu işğala etirazını bildirdi. Çünki o, daş kömür, dəmir və çuqundan məhrum olacaqdı. Lakin Fransa öz istəyinə çata bilmədi, Fransaya daş kömür göndərilmədi. Rurun işğal olunması ilə Almaniyanı böhran bürüdü. Getdikcə böhran silahlı üsyana çevrildi. ABŞ isə bundan istifadə edərək Almaniya yardım təklif etməyə başladı.

Daues Planı, Avropada siyasi vəziyyət (1924)

XIX əsrin 20-ci illərində Fransa və Almaniya arasında Rur uğrunda gərgin mübarizə vardı. Bununla əlqədar İngiltərə Fransanın mövqeyini tənqid edirdi. Rur münaqişəsi ilə Almaniya üsyanları başlamışdı. Lakin Fransanın Ruru ələ keçirməsi onun iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmadı. Buna görə də o, İngiltərə və ABŞ-ı ekspert komissiyası çağırmağa razı saldı. 1924-cü ildə Londonda Beynəlxalq ekspertlər komitəsinin iclası açıldı. Sədr ABŞ nümayəndəsi Çarlz Daues idi. Ekspertlər belə bir qərara gəldilər ki, Almaniyanın əraziləri iqtisadi cəhətdən birləşdirilsin. 1924-cü ildə komissiya ekspertlərin məruzəsini təqdim etdilər. Məruzə Daues planı adlandırıldı və 3 hissədən ibarət idi. Qərara görə Almaniyaya ilk il 1 mlrd. marka, sonrakı illərdə 2.5 mlrd. marka təzminat verməli idi. Ümumilikdə Daues planı Avropada sabitləşməyə yönəlmişdi və Fransa üzərində ABŞ-la İngiltərənin qələbəsi idi. Təzminat məsələsi üçün 1924-cü ildə London konfransı keçirildi. Konfransın əsas məqsədi Almaniyanın iqtisadi və maliyyə birliyini bərpa etmək idi. Sonra Konfransın gündəliyinə Rur məsələsi də daxil oldu. Qərara görə Fransa-Belçika qüvvələri 1 il müddətində Ruru tərk etməli idilər. Konfrans 1924-cü ilin sonlarına yaxın yekun qərar qəbul etdi. Bütün mübahisəli məsələlər Antanta nümayəndələrinin arbitraj komissiyasında həll edilməli idi. Almaniyaya üzərində maliyyə nəzarəti qəbul olundu.

Lokarno sazişi (1925)

Rurun işğalından sonra Avropada təhlükəsizlik məsələsi gündəmə gəldi. 1925-ci ildə Millətlər Cəmiyyəti Mosulu İraqa verdi. Türkiyə isə buna öz etirazını bildirdi. Təminat məsələsi üçün Lokarno konfransı 1925-ci ildə keçirildi. Burada Reyn təminat paktı da müzakirə edildi. Lokarno konfransının yekun aktına görə: Almaniyaya, Belçika, Fransa, Böyük Britaniya və İtaliya arasında təminat müqaviləsi və ya Reyn Paktı, Almaniyaya ilə Belçika, Fransa, Çexoslovakiya arasında arbitraj sazişi imzalandı. Sənədi imzalayan dövlətlər sərhədlərin toxunulmazlığına dair öhtəlik götürdülər. Eyni zamanda, Almaniyaya Millətlər Cəmiyyətində yer aldı. Lokarno sazişləri 1925-ci ildə imzalandı. Bununla İtaliya və İngiltərə arasında inam bərpa olundu. Balkan və Aralıq dənizində nüfuz dairəsi uğrunda 1926-cı ildə Fransa-Türkiyə, İngiltərə-Türkiyə dostluq müqavilələri imzalandı. 1928-ci ildə Almaniyaya Reyndən müttəfiq ordularının çıxarılmasını və təzminatın azaldılmasını tələb etdi. İngiltərə və Fransa Almaniyanın ABŞ-a yaxınlaşmaması üçün təzminat məsələsini müzakirə edəcəklərini vəd etdilər.

Yunq planı (1928)

1928-ci ildə İngiltərə, İtaliya, Belçika, Fransa və Yaponiya təzminat məsələsinə dair ekspertlər komitəsini təsis etdilər. İlk iclas 1929-cu ildə oldu. Komitədə alman, ingilis, ABŞ və fransız ekspertlər arasında mübahisələr meydana çıxmışdı.

Nəticədə Yunq planı qəbul olundu. 37 il müddətində Almaniyanın ödəyəcəyi təzminat qərarlaşdırıldı. Yunq planı 1929-cu ildə Haaqada keçirilən konfransda geniş müzakirə edildi. Dövlətlər iki komissiya yatahdılar: maliyyə və siyasi. 1929-cu ildə Yunq planı protokol imzaladı. Bu protokol 1930-cu ildə keçirilən ikinci Haaqa konfransında qəbul edildi. Lakin bu qərar da təzminatın ödənilməsində böyük dəyişiklik etmədi. Daues planı zamanı qəbul edilən istiqraz vəərəqləri sistemi ləğv edildi. Eyni zamanda Almaniya maliyyəsinə nəzarət də ləğv olundu. Bu Versal sistemine ağır zərbə vurdu. Almaniyaya verdiyi xeyrə baxmayaraq Yunq planı orada narazılıq yaratdı. Plandan sonra Almaniyanın hərbi cəhətdən güclənməsi baş verdi. Ordunun texniki təhcizatı da təkmilləşdirildi.

Brian-Kelloq planı (1928)

1927-ci ildə Fransanın xarici işlər naziri Brian çıxışı zamanı Fransanın ABŞ-la saziş bağlamağını təklif etmişdi. ABŞ dərhal öz məqsədləri üçün Fransanın təklifindən istifadə etdi. Lakin ABŞ dövlət katibi yalnız Fransa ilə deyil, digər Avropa ölkələri ilə də dostluq müqavilələri imzalanmalı olduğunu bildirmişdi. ABŞ-ın çöxtərəfli müqavilələr bağlamaq istəyi Parisdə narazılıq yaratdı. ABŞ 1928-ci ildə Lokarno sazişini imzalayan dövlətlərə müharibədən imtina etmək haqqında müqavilə mətni göndərirdi. Mətn bütün dövlətlər tərəfindən qəbul olundu. Pakt Parisdə imzalandı. İmzalanmada əsas böyük dövlətlər iştirak edirdi. Paktın birinci maddəsinə görə, tərəflər müharibədən imtina etdilər. Üçüncü maddəyə əsasən isə pakt bütün digər ölkələr üçün açıq elan edilmişdi. 1929-cu ildə artıq 44 dövlət pakta qoşulmuşdu. Lakin XIX əsrin 20-ci illərində bağlanan müqavilələr, keçirilən konfranslar ziddiyyətləri aradan qaldırmadı. XIX əsrin 30-cu illəri də ziddiyyətlərin kəsinləşdiyi dövrlərdən oldu.

Dünya İqtisadi böhranı, Pan-Avropa planı

1929-cu ilin sonunda ölkələri bürüyən böhran 1932-ci ilədək davam etdi. Dünya İqtisadi böhranı ilə həyat səviyyəsi aşağı düşməyə və ölkələrarası ziddiyyətlər artmağa başladı. Versal-Vaşinqton sistemi iflasa uğrayırdı. Almaniya, Avstriya və digər dövlətlər təzminat verməkdən imtina edirdilər. Belə bir şəraitdə Fransa xarici işlər naziri A.Brian Avropa dövlətlərinin birliyi fikrini irəli sürdü. Bundan ötrü Avropa komitəsi yaradılmalı idi. Pan-Avropa adını alan bu plan əslində Fransanın mövqeyini gücləndirəcəkdi. Lakin planı həyata keçirmək mümkün olmadı. Çünki İngiltərə Fransanın qüvvətlənməsinə icazə verməyəcəkdi. İtaliya da bu planın əleyhinə idi.

London Dəniz Konfransı

Dünya iqtisadi böhranı dəniz yollarına sahib olma uğrunda mübarizəni gücləndirdi. Bu sahədə mailliyə imkanı olan ABŞ xüsusi proqramlar həyata keçirirdi. Lakin

kifayət qədər imkanı olmayan İngiltərə Yaponiya ilə yaxınlaşmağa başladı. Bu məqsədlə Londonda 1930-cu ildə Konfrans fəaliyyətə başladı. Konfransa 5 dövlət: ABŞ, İngiltərə, Yaponiya, Fransa, İtaliya iştirak edirdilər. Konfrans qərarları yalnız İngiltərə, ABŞ və Fransaya aid edildi. Üç dövlət üçün gəmilərdə həcm həddi müəyyən edildi. Qərara əsasən İngiltərə və ABŞ-ın gücü bərabərləşdi. Kreysərlərin norması ABŞ üçün 18, İngiltərə üçün 18 və Yaponiya üçün 12 müəyyən edildi. Sualtı qayıqların həcmində Yaponiya digər iki dövlət ilə bərabər imkan əldə etdi.

Montre konfransı (boğazlarla bağlı)

30-cu illərdə beynəlxalq münasibətlərdə boğazlar məsələsi kəskin müzakirə obyektinə çevrildi. İngiltərə Türkiyə ilə yaxınlaşmağa çalışırdı. 1936-cı ilin ortalarında İsveçrənin Montre şəhərində 9 dövlətin iştirakı ilə konfrans keçirildi. Konfransda yalnız İtaliya nümayəndə heyəti iştirak etmədi. Boğazların hərbsizləşdirilməsi məsələsi konfransda etiraz doğurmadı. Lakin 2 məsələ mübahisələr doğurdu: 1) Qara dəniz dövlətlərinin hərbi gəmilərinin boğazlardan keçməsi; 2) Başqa dövlətlərin dövlətlərin hərbi donanmasının Qara dənizə buraxılması haqqında. 1936-cı il iyulun 20-də Montredə boğazlara dair yeni konvensiya imzalandı. Konvensiyaya görə: Boğazlardan keçməyə nəzarət hüququ Türkiyəyə verildi, Türkiyə boğazlar zonasında silahlı qüvvələr saxlaya bilərdi, bütün ölkələrin ticarət gəmiləri boğazlardan sərbəst keçmək hüququ aldılar. Türkiyə istənilən ölkənin hərbi gəmiləri üçün boğazları bağlaya bilərdi. Almaniya və İtaliya bu konvensiyaya qarşı çıxdılar, lakin sonradan İtaliya Balkanlar məsələsində Türkiyə ilə razılığa gəldiyindən 1938-ci ildə bu konvensiyaya imza atdı.

Rusiyada Burjua Demokratik inqilabı (1917)

I Dünya Müharibəsi ərəfəsində Rusiyanı inqilab bürüdü. İnqilabda II Nikolayı qardaşı ilə əvəz etmək düşünülürdü. Bu işdə Antanta da koməklik göstərirdi. Hətta Fransa səfiri çarı devirmək və öldürmək barədə fikir də söyləmişdi. 1917-ci ildə Rusiyada burjua-demokratik inqilabı baş verdi və Çar devrildi. İdarə üçün Müvəqqəti hökumət formalaşdı və başçı Milyukov seçildi. O diplomatik nümayəndəliklərə məktubla müraciət edib Müvəqqəti hökuməti tanımağı təklif etdi. Müttəfiq dövlətlər tanıdıqlarını elan etdilər. Lakin hökumət ölkəyə sülh verə bilmirdi. Bu da narazılıqları artırırdı. Buna görə də Milyukov narazılıqları yatırımaq üçün bəyənətlə çıxış etdi. Burada Rusiyada xalqların öz müqəddəratını təyin etmək məsələsi də gündəmə gəldi. Antanta bundan narahat idi. Getdikcə xalq Müvəqqəti hökuməti pisləyərək yeni hökumət yaratdı. Lakin Rusiya müttəfiqlərin kreditinə ehtiyac duyurdu. Buna görə də yeni hökumət də Antantaya arxalanmalı idi. Kreditin azaldığını görən Rusiya ABŞ-a meyl etdi. 1917-ci ildə Amerika nümayəndəliyi Rusiyaya gəldi və ABŞ-dan kredit alındı. Getdikcə zəyifləyən inqilab güzəştlərlə müqavilə imzalamağa razı oldu. Sovet Rusiyası və Mərkəzi dövlətlər

arasındaki sülh müqaviləsi ilə hər iki tərəf müharibəni dayandırdığını elan etdi. 1918-ci ilin sonunda Antanta bloku qoşunları Rusiyanın mərkəzinə doğru hərəkət etdilər.

Vilsonun 14 maddəsi

Ən iri diplomatik manevr Vudro Vilsonun 1918-ci il nitqindəki 14 maddə ideyasıdır. Bu maddələrdən nümunə olaraq: 1.Sülh danışıqlarının açıq aparılması. 2.Sülh və müharibə dövründə ticarət gəmiçiliyinin sərbəstliyi. 6.Almaniyanın Rusiyanın bütün ərazilərini azad etməsi. 7.Belçikanın azad edilməsi və bərpası. 8.Elzas-Lotaringiyanın Fransaya qaytarılması. 9.İtaliyanın sərhədlərinin müəyyən edilməsi. 12.Bütün ölkələrin gəmiləri üçün Dardanelin açıq olması. 13.Müstəqil Polşanın yaradılması. 14.Millətlərin ümumi birliyinin yaradılması. 1918-ci ilin fevralında "Hər bir ərazi məsələsi yerli əhalinin maraqlarına uyğun olaraq həll edilməlidir" maddəsinin də daxil olduğu 4 maddə əlavə edildi. Vilson beynəlxalq danışıqlarda üstünlük qazanmağa cəhd edirdi. Bu maddələr də bu məqsədə xidmət edirdi.

Avropada Müharibənin Başlanması

1939-cu ildə Almaniya Polşaya hücum etməsi ilə müharibə başladı. Ardınca İngiltərə və Fransa da müharibəyə qoşuldu. Polşanı məğlub etdikdən sonra Almaniya hərbi əməliyyatları dayandıрмаğa tərəfdar olduğunu, İngiltərə və Fransaya qarşı heç bir düşmənçilik bəsləmədiyini bəyan etdi. Həmin il SSRİ Ukraniyanın və Belorusiyanın qərbi tutdu. Almaniyanın isə Norveçə və Danimarkaya hücumu kəskin diplomatik müzakirələrə gətirib çıxartdı. 1940-cı ildə İtaliya hökuməti Fransaya müharibə elan etdi. Hitler Mussolini ilə görüşüb məsələləri müzakirə etdi. Əsas məqsəd Fransada faşistpərəst qüvvələri hakimiyyətə gətirsin. İngiltərə ilə sülh də məqsədə daxil idi lakin İngiltərə güzəştə getmədi. 1940-cı ildə Almaniya ilə Fransa Kompyen sazişi imzaladılar. Ardınca Romada İtaliya ilə Fransa arasında da saziş imzalandı. Fransanın xeyli hissəsi işğal zonalarına bölündü. Fransız hərbi əsirləri sülhə qədər Almaniya saxlanılmalı idi.

1940-1941-ci illərdə qüvvələr nisbəti

1940-cı ildə Almaniyanın qərbi və şimali Avropa, Fransanı işğal etməsi böyük bir cəbbəxanaya sahib olmasına gətirib çıxartdı. Lakin artıq onun qarşısında Sovet və İngiltərə vardı. Almaniya Sovet İttifaqını məğlub edib, İngiltərə ilə sülh bağlamaq niyyətində idi. İngilislər bu təklifi rədd etdilər. Eyni ərəfədə, 1940-cı ildə Tokioda Yaponiya-Almaniya-İtaliya hərbi pakt - üçlər paktını imzaladı. Bu blokun əsas məqsədi isə dünya ağalığına sahib olmaq idi. Macarıstan, Bolqarıstan, Rumıniya və Finlandiya da bu bloka qoşuldular. Qüvvələr Almaniyanın xeyrinə dəyişirdi. 1941-ci ildə İspaniya da Almaniya tərəfə keçdi. Almaniya 1941-ci ildə Yuqoslaviya və Yunanıstana hücum etdi. Artıq güclənmiş Almaniyanın qaşdakı məqsədi Türkiyəni öz tərəfinə çəkməsi idi. 1941-ci ildə Almaniya ilə Türkiyə arasında dostluq və hücum etməmək haqqında saziş imzalandı. Bu müqavilə ilə cənub sərhədlərinin

də təhlükəsizliyi təmin olundu. Mühəribənin xeyrinə dəyişməsi, Avropada geniş ərazi əldə etməsi Almaniyanın digər təhlükə kimi gördüyü SSRİ-yə hücum etməsinə gətirib çıxardı. Hitler "Barbarossa planı" adlandırılan hücumunu 1941-ci ildə başlatdı. İngiltərə isə Fransa kimi müttəfiqini itirmişdi. 1941-ci ildə SSRİ ilə İngiltərə Almaniya qarşı birgə fəaliyyət üçün saziş imzaladılar. ABŞ prezidentini və Britaniya naziri Atlantika Xartiyasını qəbul etdilər. Xartiyanın prinsiplərinə görə: ərazi-sərhəd dəyişikliklərinə icazə verilməyəcək, faşist rejimi məhv ediləcək, dəniz və okeanlarda gəmilər sərbəst üzəcək və s. idi.

SSRİ-nin işğalçı fəaliyyəti. Sovet-fin müharibəsi

1939-cu il sentyabrın 17-də SSRİ Polşa sərhədlərini Şərqdən keçərək Qərbi Ukrayna və Qərbi Belorusiyanı tutdu. Sentyabrın 28-də SSRİ ilə Almaniya arasında "Sərhədlər və dostluq" haqqında müqavilələr imzalandı.

1939-cu il noyabrın 30-da SSRİ Finlandiyaya müharibə elan etdi. 1940-cı ildə Moskvada sovet-fin müqaviləsi imzalandı. Kareliya bərxəzi, Ladoqa gölünün şimal və qərb sahilləri və bir sıra adalar SSRİ-yə verildi. Bu qərətə görə SSRİ Millətlər Cəmiyyətindən qovuldu. 1940-cı ilin avqustunda Litva, Latviya və Estoniya SSRİ-nin tərkibinə qatıldı. 1940-cı ilin iyununda Bessarabiya SSRİ-yə birləşdirildi, Moldoviya Respublikası yarandı. 1939-1941-ci illərdə SSRİ ordusunu 3 dəfə artırdı.

Antifaşist(Antihitler) koalisiyasının yaradılması

1942-ci ildə Vaşinqtonda 26 ölkənin nümayəndələri Birləşmiş Millətlərin bəyannaməsini imzaladılar. Bununla ölkələr faşist bloku dövlətlərinə qarşı öhdəlik götürdülər. Ardından ikinci cəbhənin açılması məsələsi müzakirəyə qalxdı. Çin hələ 1941-ci ildə Yaponiyaya və Almaniya müharibə elan etmişdi. 1942-1943-cü ilin əvvəlində Stalinqrad döyüşündə Alman ordularının məğlubiyyəti antihitlerçi koalisiyanı gücləndirdi. 1943-cü ildə Kasablankada keçirilən görüşdə Fransanı antihitlerçi koalisiyaya cəlb etmək müzakirə olundu. Eyni zamanda Türkiyənin mövqeyi də nəzərdən keçirildi. 1943-cü ildə ingilis-amerikan ordu birləşmələri İtaliyaya hücum edib Mussolinini devirdilər. Bu Almaniya ciddi təsir göstərdi. 1944-cü ildə ABŞ və İngiltərə rəhbərləri atom bombasının yaradılması ilə bağlı gizli saziş imzaladı. İngiltərə ilə ABŞ isə BMT-nin bəyannaməsinin hazırlanması ilə məşğul idilər. Antifaşist koalisiyası müzakirələrini Qahirə və digər konfranslarda davam etdirdilər.

Qahirə konfransı(1943)

Uzaq Şərqdə müharibə aparılması ilə bağlı məsələləri müzakirə etməkdən ötrü Qahirədə (1943) Ruzvelt, Çerçil və Çan Kay-Şi başda olmaqla nümayəndə

heyətləri görüşdülər. Üç dövlətin Qahirə bəyannaməsi elan edildi. Üç dövlətin məqsədi müharibənin gedişində Yaponiyanın işğal etdiyi Sakit okean adalarından onu məhrum etmək idi.

Tehran konfransı(1943)

“Evrika” şərti adı altında Stalin, Ruzvelt və Çerçilin iştirakı ilə Tehrandə (1943) keçirilən konfransında Almaniyaya qarşı Avropada ikinci cəbhənin açılması, müharibədən sonra beynəlxalq əlaqələr müzakirə olunmuşdu. Müttəfiqlər ikinci cəbhənin açılması məsələsi ilə bağlı müxtəlif fikirlər irəli sürdülər. Nəticədə ikinci cəbhəni 1944-cü ilin mayında “Overvold” adı altında Fransanın şimalında açmaq barədə qərar verildi.

Krım konfransı(1945)

“Arqonavt” şərti adı altında Yaltada keçirilən Krım (1945) konfransında müharibədən sonra Almaniyanın yenidən qurulması, beynəlxalq əlaqələr, SSRİ-nin Yaponiyaya qarşı müharibəyə qatılması məsələləri müzakirə olunmuşdu. Konfransda “Almaniyanın danışıqsız təslim olması” haqqında hazırlanan sənəddə göstərilirdi ki, Almaniya işğal zonalarına bölünməli idi. Şərq işğal zonasını sovet, şimal-qərb zonasını ingilis, cənub-qərb zonasını amerikan qoşunları tutmalı idi. Konfransda SSRİ Avropada müharibə qurtardıqdan 2-3 ay sonra Yaponiyaya müharibə elan edəcəyi barədə öhdəlik götürdü.

Postdam konfransı(1945)

“Terminal” şərti adı altında Stalin, Trumen və Çerçilin {konfransın gedişində Çerçili Ettlə əvəz etdi} iştirakı ilə keçirilən Potsdam (1945) konfransında Avropanın sərhədlərinin müəyyən olunması, Almaniya məsələsi, müharibə cinayətkarlarının cəzalandırılması, beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik təşkilatlarının (BMT) yaradılması və digər vacib məsələlər müzakirə olunmuşdu. Konfransda əsas yeri Almaniya məsələsi tutdu. Müttəfiq dövlətlər Almaniyaya münasibətdə demilitarizasiya, demokratikləşdirilmə və denasifikasiya prinsiplərini qəbul etdilər. Konfransda müharibə canlərinin siyahısının elan edilməsi, törətdikləri cinayətə görə cavab vermələri barədə qərar qəbul edildi.

BMT-nin yaradılması

1945-ci ilin əvvəlində Almaniya tamamilə təcrid olunmuş vəziyyətə düşdü. Mayın 8-də Berlində Almaniyanın danışıqsız təslim olması haqqında sənəd imzalandı. Həmin ildə San-Fransiskoda sülhü və beynəlxalq təhlükəsizliyi təmin etmək üçün konfrans açıldı. Əlli dövlət konfransa qatıldı. Konfransın gündəliyində BMT-nin nizamnaməsini işləyib hazırlamaq dururdu. Məsələlərin müzakirəsi zamanı fikir ayrılıqları ortaya çıxdı. Konfrans beynəlxalq məhkəməni təsis etdi. BMT-nin iqamətgahı Nyu-York müəyyən olundu. 1945-ci ildə BMT nizamnaməsinin qəbul

edilməsi ilə San-Fransisko konfransı öz işini başa çatdırdı. BMT sülhü və təhlükəsizliyi qoruma funksiyasını yerinə yetirməyə başladı.

Helsinki müşavirəsi

1960-cı illərin sonu 70-ci illərin əvvəllərində “soyuq müharibə” gərginliyinin zəiflədilməsinə doğru dönüş yarandı. 1969-cu ildə Vyanada konfrans keçirildi. Konfransda Avropanın 26 ölkəsinin təmsil edən 300 nümayəndə iştirak edirdi. Onlar Ümumavropa təhlükəsizlik sisteminin yaradılması üçün Helsinkidə müşavirənin çağırılmasını qərara aldılar. 1973-cü ilin ortalarında Helsinkidə Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq məsələləri üzrə müşavirənin birinci mərhələsi başladı. Bu mərhələdə 35 dövlətin nümayəndələri iştirak edirdi. 1975-ci ildə müşavirənin üçüncü mərhələsinin Helsinkidə keçirilməsi qərara alındı. Avqustun 1-də Helsinkidə Ümumavropa müşavirəsinin iştirakçıları onun yekun aktını imzaladılar. Bu yekun akta görə müşavirə iştirakçıları 10 əsas prinsipi rəhbər tutmalı idilər: 1. Bərabərlik prinsipi; 2. Zor işlətməmək prinsipi; 3. Sərhədlərin toxunulmazlığı prinsipi; 4. Dövlətlərin ərazi bütövlüyü prinsipi; 5. Mübahisənin dinc yolla həll olunması prinsipi; 6. Bir-birinin daxili işlərinə qarışmamaq; 7. İnsan hüquqlarına və əsas azadlıqlarına hörmət; 8. Bərabərlik və xalqların öz müqəddəratını təyin etmək hüququ; 9. Dövlətlər arasında əməkdaşlıq; 10. Beynəlxalq müqavilə öhdəliklərinin vicdanla yerinə yetirilməsi.

Sovet-Qr. Avropa münasibətləri (XX əsr 60-70 illər)

Soyuq müharibə zamanı yaranmış beynəlxalq gərginliyin zəyitflənməsində SSRİ-nin Qərbo Avropa ölkələri ilə əlaqələrinin yaxşılaşması əhəmiyyətli rol oynadı. Siyasi əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə daha çox çalışılırdı. XX əsrin 70-ci illərində SSRİ-nin Qərb dövlətləri ilə münasibətinin inkişafına Sovet AFR münasibətlərinin yaxşılaşması da böyük təsir göstərirdi.

AFR-in Şərq siyasəti

AFR-in şərq siyasəti dedikdə 70-ci illərdə sosialist ölkələri ilə münasibətlərinin yaxşılaşdırılması, məğlubiyyəti qəbul etməsi başa düşülür. 1969-cu ildə AFR-də qurulan hökumət münasibətləri tənzimləmək üçün Şərqə üz tutdu. 1970-ci ildə Moskvada SSRİ ilə AFR arasında müqavilə imzalandı. Əsas məqsəd sərhədlərin dəyişilməzliyini təsdiq etmək və sülhün qorunmasına kömək göstərmək idi. Gizli əlavəyə əsasən AFR Polşa, Çexoslovakiya, ADR və s. ilə müqavilələr bağlamalı idi. 1970-ci ilin sonunda Polşa ilə AFR arasında müqavilə imzalandı. AFR Postdam konfransının qərar verdiyi sərhəddi tanıdı. 1970-ci ilin sentyabrında SSRİ, ABŞ, İngiltərə, Fransa arasında Qərbi Berlində dördtərəfli saziş imzalandı. Sazişə əsasən Qərbi Berlin AFR-in tərkib hissəsi olmaqdan çıxdı. 1972-ci ildə Berlində AFR ilə ADR arasında da müqavilə bağlandı. AFR ADR-in mövcudluğunu və suverenliyini

tanıldı. 1973-cü ildə ADR və AFR BMT-ə qəbul olundular. Həmin ilin sonlarında Münhen sazişi ləğv edildi. Şərq siyasəti Avropada təhlükəsizlik üçün böyük əhəmiyyət daşıdı.

70-ci illər Tərkisilah məsələsi

70-ci illərdə dünya siyasətinin mərkəzi problemlərindən biri tərkisilah məsələsi idi. Tərkisilah uğrunda mübarizədə başlıca istiqamət nüvə silahlarının məhdudlaşdırılması və ixtisarı idi. 1971-ci ildə SSRİ-ABŞ, 1976-cı ildə SSRİ-Fransa, 1977-ci ildə isə SSRİ-İngiltərə arasında təsadüfi nüvə müharibəsinin qarşısının alınması haqqında sazişlər imzalandı. 1975 və 1976-cı illərdə BMT Baş Məclisində nüvə sınaqlarının dayandırılmasının zəruriliyini təsdiq edən qətnamələr qəbul edildi. 1973-cü ildə Vyanada NATO və BMT üzvü olan ölkələr arasında Avropada adi silahların və silahlı qüvvələrin ixtisarına dair danışıqlar başlandı. İxtisar zonası AFR, Benilüks ölkələri, ADR, Polşa və Çexoslovakiya ərazilərini əhatə etməli idi.

Sovet-AFR münasibətləri

1971-ci ildə Krimda və 1973-cü ildə Bonnda Sovet-AFR görüşləri keçirildi. 70-ci illərdə AFR SSRİ-nin Qərblə ticarətində birinci yeri tuturdu. AFR 1979-cu ildə ABŞ-ın Qərbi Avropada yeni raketlər yerləşdirməsinə (həmçinin AFR ərazisində) dəstək oldu. SSRİ həm NATO-nu, həm də AFR-i bu fikirdən daşındırmğa çalışdı amma faydası olmadı. 1985-ci ildə AFR ABŞ-ın müdafiə təşəbbüsündə iştirakı barədə qərar qəbul etdi. SSRİ bu qərarın AFR ilə əlaqələrini zəyiflədə biləcəyini vurğuladı. 1989-cu ildə Qorbaçovun AFR-ə rəsmi səfəri zamanı tərkisilah, ümumavropa prosesi müzakirə edildi, görüşdə mühüm məsələlər öz əksini tapdı.

Sovet-Fransa münasibətləri

70-ci illərin birinci yarısında Sovet-Fransa görüşləri reallaşdı. Fransa prezidentinin SSRİ-yə səfəri zamanı imzalanmış bəyənətdə sülhün qorunacağı öz əksini tapmışdı. Həmçinin bəyənətdə tərəflərin təhlükəsizlik üçün Ümumavropa müşavirəsinin çağırılmasına tərəfdar olduqları vurğulandı. Ümumiyyətlə Fransa və SSRİ Hind-Çində sülh yaradılmasının, Yaxın Şərq probleminin siyasi yolla tənzimlənməsinin tərəfdarı idi. Tərkisilah məsələsində də tərəflərin fikirləri üst-üstə düşürdü. Yalnız siyasi-iqtisadi yox, mədəni əlaqələr də müzakirə edilirdi. 1975-ci ilin oktyabrında SSRİ ilə Fransa arasında dostluq və əməkdaşlığın inkişafı haqqında bəyənəmə imzalandı. 1982-ci ildə Sovet və Fransız kosmonavtlarının kosmosa birgə uçuşu oldu. Lakin 80-ci illərin əvvəlində Fransa-Sovet əlqələri xeyli zəyiflədi. Bununla belə, 1986-cı ildə Moskvada yüksək səviyyəli görüş keçirildi. 1987-ci il Fransa baş naziri J.Şirakin və 1989-cu il M.Qorbaçovun səfərləri faydalı əməkdaşlığı günişləndirmək üçün əsaslı addımlar oldu.

Sovet-Britaniya münasibətləri

70-ci illərdə İngiltərə SSRİ ilə iqtisadi əməkdaşlıqda maraqlı idi. 1975-ci ildə İngiltərənin baş nazirinin SSRİ-yə səfəri zamanı birgə əməkdaşlığa dair sazişlər imzalandı. Eyni zamanda İngiltərənin SSRİ-yə verəcəyi kredit müəyyənləşdirildi. 1979-cu ildə M.Tetçer və mühafizəkarların hakimiyyətə gəlməsindən sonra İngiltərənin xarici siyasəti dəyişdi. O 1980-ci ildən ABŞ-ın başlatdığı antisovet kampaniyasında fəal iştirak etməyə başladı. Bununla da iki ölkə arasında əlaqələr kəsildi. Lakin İngiltərə 1982-ci ildə Qərbi Sibir - Qərbi Avropa qaz kəmərlərinin çəkilməsində iştirak etdi. Saha sonra 1984-cü ildə İngiltərə xarici işlər nazirinin SSRİ-yə səfəri zamanı nazir münasibətlərin yaxşılaşdırılmasına tərəfdar olduğunu vurğuladı. 1987-ci ildə M.Tetçer SSRİ-yə səfəri iki ölkə arasında əlaqələrin inkişafına təkan verdi. 1989-cu ildə M.Qorbaçovun İngiltərəyə səfəri zamanı aparılan danışıqlar qarşılıqlı fəaliyyəti inkişaf etdirməyə vasitəçi oldu.

Sovet-İtaliya münasibətləri

70-ci illərdə Sovet-İtaliya münasibətlərinin inkişafı daha da sürətləndi. 1974-75-ci illərdə Moskvada və Romada xarici işlər nazirlərinin görüşləri keçirildi. 1975-ci ildə danışıqlar nəticəsində imzalanmış birgə bəyənətdə deyilirdi ki, tərəflər əməkdaşlığı dərinləşdirmək niyyətindədirlər. 80-ci illərdə beynəlxalq gərginliyin artması ilə əlaqədar İtaliya-SSRİ əlaqələri zəyiflədi. ABŞ-ın SSRİ-yə qarşı tətbiq etdiyi iqtisadi sanksiyalara İtaliya da qoşuldu. 1987-ci ilin əvvəlində İtaliya xarici işlər nazirinin SSRİ-yə səfəri zamanı əvvəlki razılaşmalar yenidən qüvvəyə mindi. 1989-cu ilin sonunda M.Qorbaçovun İtaliyaya səfəri zamanı yeni sənədlər imzalandı. Səfər zamanı o, Roma papası ilə də görüşüb, SSRİ-Vatikan arasında rəsmi münasibətlər yaratdı.

Nüvə silahlarının məhdudlaşdırılması

1982-ci ildə Cenevrədə SSRİ ilə ABŞ arasında nüvə silahlarının məhdudlaşdırılması və ixtisarına dair danışıqlar başlandı. Lakin razılıq əldə olunmadı. 1982-ci ildə SSRİ BMT Baş Məclisinə “Nüvə silahlarının tamamilə qadağan edilməsinə dair müqavilənin əsas müddəaları” adlı lahiyə təqdim etdi. 1985-ci ildə SSRİ nüvə sınaqlarını dayandırdığını bildirdi. ABŞ isə nüvə sınaqlarını davam etdirdi. İsrail, CAR, Pakistan kimi ölkələr nüvə silahı hazırlamaq planlarını gizlətmirdilər. 1985-ci ildə Sakit okeanın cənubunda yerləşən 13 dövlət Sakit okeanın cənubunun nüvəsiz zona elan edilməsi haqqında müqavilə imzaladı. 1983-cü ildə ABŞ-da “Strateji müdafiə təşəbbüsü” adlı (“Ulduz müharibələri”) proqram irəli sürüldü. Bu proqram ABŞ ərazisini düşmənin ballistik raketlərindən qorumaq üçün raketdən müdafiə sisteminin yaradılmasını nəzərdə tuturdu. Bundan başqa tərksilaha dair Sovet-Amerika danışıqları, 1985-ci ildə Cenevrədə, 1986-cı ildə Reykyavikdə, 1987-ci ildə Vaşinqtonda keçirildi. 1991-ci ildə Moskvada SSRİ ilə ABŞ arasında strateji hücum silahlarının ixtisarı haqqında müqavilə imzalandı. Bu müqavilə beynəlxalq sabitliyin təmin olunması, həm də nüvə münaqişəsi ehtimalının azalması üçün böyük əhəmiyyətə malik idi.

Paris Xartiyası

19–21 Noyabr, 1990-cı il Paris sammiti: (Eyni zamanda Paris xartiyası kimi də tanınır) Yuqoslaviya və Sovet İttifaqının dağılmasından sonra yeni problemlərin öhdəsindən gəlmək üçün, ATƏM-in institutlaşdırma prosesi sürətlənmişdi. "Soyuq müharibə"-nin başa çatması da müzakirə olunacaqdı. Bu dövrdə keçirilən Paris görüşündə üzvlər insan hüquqlarının müdafiəsi ilə əlqəli oldu. İştirak edən 34 ölkə və hökumət başçılarının imzaladığı sənəd ilə Avropada insan hüquqları, demokratik və hüquqi dövlət quruluşlu yeni bir dövrün başladığı elan edilmiş oldu. Sammit "Avropada mübarizə və bölünmə dövrü sona çatmışdır. Bundan sonra əlaqələr hörmət və birgə fəaliyyətə dayanacaqdır" sözləri ilə başlamışdır. Eyni zamanda iqtisadi azadlıq, sosial ədalət və ətraf mühit problemləri barəsində işlər görülməli olduğu da vurğulanmışdır.

ATƏM-in Helsinki zirvə toplantısı(1992)

9–10 İyul, 1992-ci il Helsinki sammiti: Paris sammitində Avropa üçün dinc və firəvan gələcək vəd edilmişdi. Lakin Sovet İttifaqının dağılması sülh gətirmədi, əksinə Balkan yarımadasında münaqişə getdikcə artdı. Bununla əlaqədar 1992-ci ildə 51 dövlət və hökumət başçısının da qatıldığı zirvə toplantısı keçirildi. Sammitin mövzusu Bosniya və Hersoqovinada serblərin özbaşınalıqlarına son qoymaq, Avropada sülhü saxlamaq idi. Sammitin birinci və ikinci hissələri keçirildikdən sonra Yuqoslaviyanın quruma qatılması mövzusunda bir nəticəyə gəlini.

ATƏM-in Budapeşt z\ t (1994)

5–6 Dekabr, 1994-cü il Budapeşt sammiti: Budapeşt Sammitində ilk dəfə olaraq ATƏT çərçivəsində Avropa təhlükəsizlik tədbirlərində iştirak edə biləcək sülhməramlı qüvvələrinin yaradılması və münaqişəli ərazilərə göndərilməsi qərara alınmışdır. İştirakçı dövlətlər ATƏT rəhbərliyi altında olan ilk sülhməramlı çoxmillətli hərbi hissənin Dağlıq Qarabağ bölgəsinə göndərilməsi haqqında razılıq eldə etmişlər.

ATƏM-in Lissabon z\ t (1996)

2–3 Dekabr, 1996-cı il Lissabon sammiti: 1996-cı il 2-3 dekabr tarixlərində keçirilən ATƏT-in Lissabon sammitində 54 iştirakçı dövlət tərəfindən Avropada XXI əsrdə ümumi və hərtərəfli təhlükəsizlik modeli adlı Bəyannamə qəbul edilmişdir. Bəyannamədə üzv ölkələrinin təhlükəsizliyinə yönələn təhdidlər qeyd edilmiş və bu təhdidləri aradan qaldırmaq üçün birgə əməkdaşlığın vacibliyi xüsusi vurğulanmışdır.

Portuqaliyanın paytaxtında keçirilmiş olan sammitdə Dövlət rəhbərləri İyirmi birinci əsrdə Avropa üçün ümumi və hərtərəfli təhlükəsizlik modeli haqqında

Lissabon Bəyannaməsini imzaladılar. Bu bəyənnamə ilə Avropa qitəsində təhlükəsizliyin universal və bölünməz olduğu təsdiqləndi.

ATƏM-in İstanbul zəlt (1999)

18–19 Noyabr, 1999-cı il İstanbul sammiti: İstanbul Zirvə görüşündə dövlət və hökumət başçıları ATƏT-in üç mühüm sənədini qəbul etdilər: 1. Avropa Təhlükəsizlik Xartiyası, 2. Uyğunlaşdırılmış Avropada şərti Silahlı Qüvvələr sazişi. 3. İstanbul Zirvə görüşünün Bəyannaməsi.

Həmin ərəfədə Rusiya ilə Qərb ölkələri arasında NATO-nun müdaxiləsi ilə əlaqədar ziddiyyət də yaranmışdı.

Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin məqsəd, əsas istiqamət və prinsipləri

Azərbaycan dövlətinin **xarici siyasətinin prinsiplərinə**: dövlətlərin suveren bərabərliyi; zor işlətməmək; dövlət sərhədlərinin pozulmazlığı; dövlətlərin ərazi bütövlüyü; beynəlxalq mübahisələrin dinc yollarla həlli; daxili işlərə qarışmamaq; insan haqlarına hörmət; xalqların və millətlərin öz müqəddəratını təyin etmə; əməkdaşlıq; beynəlxalq öhdəlikləri vicdanla yerinə yetirmək. Bunlar Helsinki müşavirəsindəki (1973) prinsiplərlə eynilik təşkil edir. Xarici siyasətin prioritetləri sırasında beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlıq, enerji layihələrinin hazırlanması və reallaşması, iki qitə arasında nəqliyyat dəhlizi funksiyasını yerinə yetirmək kimi istiqamətlər vacib yer tutur. Azərbaycan bu sahələr üzrə sistemli proqramlar həyata keçirən yeganə Qafqaz ölkəsidir. Azərbaycan dövlətinin **Xarici siyasətinin məqsəd və vəzifələrinə** ölkənin milli və dövlət mənafələrinin qorunması daxildir. Bu mənafələr dedikdə, hərbi təcavüzün qarşısının alınması, dövlətimizin suverenliyinin, müstəqilliyinin qeyd-şərtsiz təmin olunması, ölkəmizin demokratiya və azad bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişafı və milli rifah halının yüksəldilməsi üçün əlverişli beynəlxalq şəraitin yaradılmasına və Azərbaycanın dünya birliyinə möhkəm daxil olmasına yönəldilən səylər və s. nəzərdə tutulur.

Azərbaycan - BMT münasibətləri

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra BMT-yə və dünya dövlətlərinə müraciət etdi. 1992-ci ilin martın 2-də BMT-yə daxil oldu. Azərbaycan BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurasına üzv qəbul edildi, Elm və Texnika komissiyasına üzv seçildi. 1992-ci ilin oktyabrında Cenevrədə BMT-nin qaçqınlar problemi üzrə iclasda Azərbaycan nümayəndələrinin iştirakı Azərbaycanca qaçqınlar probleminin dünyaya yaymaq prosesinə kömək etmiş oldu. Ermənistanın təcavüzünün genişlənməsilə əlaqədar Azərbaycan BMT-nin baş katibinə və Təhlükəsizlik Şurasına müraciətlər etdi. Lakin erməni silahlı qüvvələri 1993-ci ilin mart-aprelində Kəlbəcəri işğal etdilər. Azərbaycanın müraciəti ilə BMT Təhlükəsizlik Şurasının iclasında 822 sayılı qətnamə qəbul edildi. İyulunda Ağdam

işğal olundu. Ardınca BMT Təhlükəsizlik Şurası bu məsələ ilə əlaqədar olaraq 853 sayılı qətnamə qəbul etdi. Ermənistanın təcavüzünün genişləndiyi bir şəraitdə 1993-cü ildə yenə BMT Təhlükəsizlik Şurası 874 sayılı qətnamə qəbul etdi və son olaraq Zəngilanın işğalı ilə noyabrda 884 sayılı qətnamə qəbul olundu. Lakin Ermənistan BMT Təhlükəsizlik Şurasının heç bir qətnaməsini sayə salmadı və Azərbaycanın 20% torpağını işğal etdi.

Azərbaycan - ATƏT

Azərbaycan daxil olduğu ilk Avropa təşkilatı olan ATƏM-in üzvlüyünə 1992-ci ilin yanvarında qəbul olunmuşdur. Fevral ayında keçirilən iclasda ilk dəfə olaraq Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsilə bağlı müzakirələr aparıldı. Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın olduğu təsdiqini tapdı və məsələlərin sülh yolu ilə həll olunmasına çalışıldığı bildirildi. Bununla əlaqədar olaraq 1992-ci ildə keçirilmiş birinci əlavə görüşdə Minsk konfransının çağırılması qərara alındı. 1993-cü ildə isə Azərbaycan ATƏM-in Paris Xartiyasına qoşulmuşdur. 1994-cü il Budapeşt sammitində Dağlıq Qarabağ mövzusu daha ətraflı müzakirə olundu. Eyni zamanda çox millətli sülhməramlı dəstələrin yaradılıb Qarabağa göndərilməsi məsələsi də gündəlikdə idi. 1996-cı il 2-3 dekabr tarixlərində keçirilən ATƏT-in Lissabon Zirvə görüşündə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həllinə dair ATƏT-in iştirakçı dövlətləri tərəfindən (Ermənistandan başqa) aşağıdakı prinsiplərə razılıq verilmişdir. 1997-1998-ci illər ərzində Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həllinə dair Minsk Qrupunun Həmsədrələri tərəfindən üç təklif tərtib edilmişdir. İlk iki təklif Ermənistan tərəfindən, son təklif isə Azərbaycan tərəfindən qəbul edilməmişlər.

Azərbaycan - Avropa Şurası

Azərbaycanla Avropa Şurası arasında əlaqələrin tarixi 1992-ci ildən başlamışdır, 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Parlamenti «xüsusi dəvət edilmiş qonaq» statusu almaq üçün Avropa Şurasına müraciət etmişdir. 1994-cü ildə Avropa Şurası Parlament Assambleyası (AŞPA) Azərbaycan-Ermənistan cəbhəsində atəşkəsin əldə edilməsi ilə bağlı 1047 (1994) sayılı qətnamə qəbul etmişdir. Bir neçə ay sonra, 3 fevral 1995-ci ildə AŞPA Bürosu 1994-cü ildə qəbul edilmiş və üç Cənubi Qafqaz dövlətinin Avropa Şurasına üzv qəbul edilmək üçün müraciət hüququnu nəzərdə tutan 1247 (1994) sayılı tövsiyəyə uyğun olaraq Azərbaycanın «xüsusi dəvət edilmiş qonaq» statusu almaq barədə müraciətinin nəzərdən keçirilməsini bəyan etmişdi. Azərbaycan 1996-cu ilin iyulunda bu təşkilatda xüsusi dəvət olunmuş qonaq statusu almış oldu. 2000-ci ilin noyabrında təşkilatın rəhbərliyi Azərbaycanın Avropa Şurasına qəbul edilməsi haqqında qərar qəbul etdi.

Azərbaycan - Avropa İttifaqı

Azərbaycan Respublikası (AR) ilə Avropa İttifaqı (Ai) arasında münasibətlərin hüquqi əsasın Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi (TƏS) ilə qoyulmuşdur. Bu sənəd

1996-cı ildə Lüksemburq şəhərində imzalanmış və 1999-cu il tarixində qüvvəyə minmişdir. TƏS-ə əsasən, AR ilə Aİ arasında ikitərəfli dialoqun aparılması məqsədilə Əməkdaşlıq Şurası, Ticarət, iqtisadiyyat və s. məsələlər üzrə strukturlar yaradılmışdır. 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra Aİ Azərbaycan iqtisadiyyatına yardım göstərən əsas donorlardan biri olmuşdur. Azərbaycan Respublikasını Avropa Qonşuluq Siyasətinə (AQS) daxil etmək haqqında Aİ Şurasının 14 iyun 2004-cü il tarixli qərarı ikitərəfli əməkdaşlıqda irəliyə doğru mühüm addım olmuşdur.

Azərbaycan - İslam Konfransı Təşkilatı

Azərbaycan müstəqil olduqdan sonra SSR-in müsəlman respublikaları arasında birinci olaraq İKT-yə üzv qəbul olunmaq üçün müraciət etmiş və 1991-ci ilin dekabrında qəbul olunmuşdur. Konfrans Azərbaycanla bağlı "Ermənistan Respublikasının təcavüzü nəticəsində Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində islam tarixi və mədəniyyəti abidələrinin məhv edilməsi və dağıdılması haqqında" qətnamə qəbul etmişdir. İKT xarici işlər nazirlərinin 1993-cü, 1994-cü ildə Kasablankada, 1995-ci ildə keçirilmiş konfransları Ermənistan ilə Azərbaycan arasında qətnamələr qəbul etdi. 1996-cı ildə Cakartada keçirilmiş konfransda qətnamənin adı dəyişdirilərək, "Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzü haqqında" adlandırılmışdır. İKT dövlət və hökumət başçılarının 2003-cü ildə keçirilmiş X Zirvə Konfransında "Azərbaycan Respublikasına iqtisadi yardım göstərilməsi haqqında" qətnamə qəbul edilmişdir. 2006-cı ilin aprel ayında Türkiyənin İstanbul şəhərində keçirilmiş İslam Konfransı Təşkilatının görüşündə Azərbaycan heyəti də iştirak etmişdir. Nümayəndə heyətinin təklif etdiyi Qətnamədə bildirilirdi ki, beynəlxalq hüquq və BMT prinsiplərinin kobud pozulub, Ermənistan Respublikasının təcavüzü qətiyyətlə pislənir. Konfrans Ermənistan silahlı qüvvələrinin tamamilə Azərbaycan torpaqlarından çıxarılmasına çağırırdı.

Azərbaycan-ABŞ münasibətləri

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin prioritet istiqamətləri sırasında ABŞ-la ikitərəfli münasibətlərin qurulması və inkişaf etdirilməsi mühüm yer tutur. 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan müstəqil elan edildikdən sonra onun müstəqilliyini ilk tanıyan dünya dövlətlərindən biri də ABŞ oldu. 1992-ci ildə ABŞ Bakıda öz səfirliyini açmış, iki dövlət arasında rəsmi diplomatik münasibətlər yaradılmışdır. 1992-ci ilin sonlarında Azərbaycan Vaşinqtonda öz səfirliyini açmışdır. 1994-cü ildə Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin Qahirədə ABŞ-ın vitse-prezidenti ilə, Nyu-Yorkda prezident Bill Klintonla görüşləri iki ölkə arasındakı münasibətlərin inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. 1994-cü ilin sentyabrın 20-də bağlanan "Əsrin müqaviləsi" adlanan neft kontraktlarına ABŞ-ın "iri neft şirkətləri də cəlb edilmişdir. 2003-cü il fevralın 23-də ABŞ prezidenti Corc Buşun dəvəti ilə Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev bu ölkəyə səfər etdi. Həmin səfər zamanı iki ölkə arasında iqtisadi

Əlaqələr, Cənubi Qafqazda reallaşan transmilli layihələrin vəziyyəti müzakirə edildi. 2005-ci ilin yanvarında ABŞ Dövlət Departamenti "ABŞ və Dağlıq Qarabağ" başlıqlı bəyanat verdi. Həmin bəyanatda göstərilirdi ki, ABŞ Dağlıq Qarabağı müstəqil qurum kimi qəbul etmir. ABŞ Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyir.